

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО–УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА УГОРСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Томаші Кристина Іштванівна

Модерністичний релігійний світогляд у дзеркалі поезії Яноша Пілінськи

Середня освіта. Мова і література (угорська)

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

Лизанець Петро доктор

філологічних наук, професор

Реєстрація _____

(номер)

«___» _____ 2023 р. _____

Синетар У. Й.

(підпис пров.фахівця) (прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри

_____ Зикань Х.І.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

К.філол.н., доцент

(науковий ступінь, вчене звання)

«___» _____ 2023 р.

Рецензент _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(науковий ступінь, вчене звання)

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYÜGYI MINISZTERIUMA
ÁLLAMI FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNY
„UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM”
UKRÁN–MAGYAR OKTATÁSI-TUDOMÁNYOS INTÉZET
MAGYAR FILOLÓGIAI TANSZÉK

Tamási Krisztina

A modernizmus istenképe Pilinszky János költeményeinek tükrében

Diplomamunka a magiszteri fokozat megszerzésére
középfokú oktatás szakirányban, magyar nyelv és irodalom

Tudományos témavezető:
Lizanec Péter, a filológiai
tudományok doktora, professzor

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
1. A TÉMÁVAL KAPCSOLATOS SZAKIRODALOM ISMERTETÉSE	8
2. A KLASSZIKUS MODERNSÉG FOGALMA ÉS STÍLUSIRÁNYZATAI ..	16
2.1. Modern költők és a hit	18
2.2. Klasszikus modernség a magyar lírában	24
3. A MODERNIZMUS ISTENKÉPE PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉNEK TÜKRÉBEN	35
3.1. Istenkép, istenhit és kétkedés a modern magyar lírában.....	37
3.2. Pilinszky vallásossága	39
3.3. A <i>Harmadnapon</i> és <i>Szálkák</i> című kötetek megírásának körülményei, visszahangja	42
3.4. Pilinszky János istenképe a <i>Harmadnapon</i> és <i>Szálkák</i> kötetei alapján	44
3.5. A vallásos líra, többek között a modern magyar istenes költészet helye a kárpátaljai iskolai oktatásban.....	61
BEFEJEZÉS	64
KÖVETKEZTETÉSEK LEVONÁSA	64
A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE	67
REZÜMÉ	72
АВТОРСЬКЕ РЕЗЮМЕ (АНОТАЦІЯ)	72
SUMMARY	73

BEVEZETÉS

A dolgozatom témája: a modernizmus istenképe Pilinszky János költészetének tükrében.

A dolgozatom célja, új megközelítésből tanulmányozni Pilinszky János istenes verseinek sajátosságait, különösen az azokban megjelenő istenképet. A költő Harmadnapon és Szálkák címet viselő köteteivel foglalkozom részletesebben, emellett kitérek más, a témával kapcsolatos munkájára is. A fentebb említett kötetekben nem szereplő versek kiválogatásánál elsősorban azt vettem alapul, hogy a dolgozatom témájához lényegien kapcsolódjon – tehát istenes vers legyen -, másodsorban pedig a változatosságot tartottam szem előtt, hogy teljesebb képet tudjak kialakítani, a költő, műveiben megjelenő istenképről. A szerző írásaiban megfogalmazódott hit, és bizonytalanság témavilága és a modernség között is összefüggéseket keresek és lejegyzem azokat. A dolgozaton belül kitérek a művekben megjelenő istenhit boncolgatására is.

Mivel a magyar modernizmus egyik meghatározó alkotójáról van szó, ezért a modern magyar irodalom - itt értve a Nyugat - néhány jelentősebb, és a témával kapcsolatban releváns alkotójának hasonló tematikájú lírai alkotásának értékelő elemzését, bemutatását is közlöm. Korábbi dolgozataimban már foglalkoztam a nagy modernisták istenvilágképének kutatásával, közöttük Babits, Kosztolányi és Ady istenes verseivel.

Tekintettel a vallásos tematikájú modern magyar líra gazdagságára, jelen kutatás keretein belül nem áll módomban, az összes író munkásságát, ilyen jellegű művét bemutatni, ezért igyekeztem olyan alkotókat választani, akiket már a középiskolai oktatás során is megismerhettünk.

Fontos megemlítenem, hogy az általam vizsgált író, írók egyetemes istenhitét és nézeteik keresztény mivoltát igyekszem bemutatni.

A téma aktualitása abban rejlik, hogy a mai istenvesztett valóságban különösen fontos olyan példaképek hitvilágát megismerni, akik saját egyéni

példájukkal képesek visszavezetni a hitevesztett embert igaz lelki forrásához az Istenhez.

Az irodalom, része az általános műveltségnek, azonban mikor egy-egy költő művét tanulmányozzuk, nagyon kevés szó esik az adott alkotó valláshoz, hithez való viszonyáról. Pilinszky János egyike azoknak az alkotóknak, aki őszintén beszél az Istenhez fűződő viszonyáról, s versein keresztül feltárja ezzel kapcsolatos legrejtettebb érzéseit. Műveinek hangja, még jócskán őrzi a Nyugat első nemzedékeinek lírájára jellemző vonásokat, többek között Ady, Babits, Kosztolányi hatását. Ha ezt a hangot, viszont jól megfigyeljük, már hallhatjuk felcsendülni benne a napjaink költészetében is felelhető akkordokat, gondolok itt: Tóth Krisztina, Závada Péter, Kiss Judit Ágnes műveire.

A Nyugat íróinak költészetét, munkásságát már a korokban is elismerték. A fogadtatásuk változó volt, támadások szinte kivétel nélkül mindegyikőjüket érték, viszont ez kétségkívül arra enged következtetni, hogy közös jellemzőjük volt, hogy hatást keltettek. Ez még napjainkban sem változott. Hiszen még mindig foglalkoznak a költészetükkel. Műveik értelmezése során egyértelműen kijelenthetjük, hogy a mai napig aktuálisak.

Ebben, a mai napig változó világban, az embernek kell egy biztos pont, ez már mióta létezőnk így van. Kivétel nélkül mindenkinek szüksége van hitre. A hitre, valami tőle és másoktól is független erőben; és itt most nemcsak a felekezeteiket, egyházakat értem, hanem egy ezektől független hitet is. Kell egy belső meggyőződés, ahová menekülhetünk az élet gondjai elől, ahol válaszokat keresünk az olyan kérdéseinkre, amit sem mi, sem mások, nem tudnak megválaszolni.

Pilinszky János a modern magyar irodalom kiemelkedő költője, úgy hiszem művei a jövőben is meg fogják állni a helyüket, és a versei elég érdeklődőt fognak szerezni, ahhoz, hogy az életműve aktuális legyen és továbbra is fennmaradjon.

Az anyaggyűjtés forrása. Pilinszky János két kötetét, a *Harmadnapon* és a *Szálkák* kilenc-kilenc istenes versét elemeztem. A *Harmadnapon* címűből ezek a következők:

1. *Panasz*

2. *Örökkön-örökké*
3. *Mire megjössz*
4. *Harmadnapon*
5. *Jelenések VIII. 7.*
6. *Apokrif*
7. *Négysoros*
8. *Agonia christiana*
9. *A harmadik*

A *Szálkából* a következőket:

1. *Mielőtt*
2. *Minden lélekzetvétel*
3. *Nincs több*
4. *A pokol hetedik köre*
5. *Címerem*
6. *Én gyenge voltam*
7. *A tékozló fiú keresése*
8. *Marhabélyeg*
9. *Most*

Az elemzett alkotások az író teljes munkásságából valók, a korai verseitől a későbbiekig.

Az anyaggyűjtés módszere: közvetett.

Az anyag feldolgozásának módszere: elemző. Először bemutatom az író, személyes kapcsolatát a hittel, majd kitérek a költő műveiben megjelenő istenképre, fohászkodására, istenkeresésére és a kétkedéseire is. Állításaimat idézetekkel támasztom alá.

A kutatás forrása: Pilinszky János összes versei. – Budapest: Osiris Kiadó, 1999.

1. A TÉMÁVAL KAPCSOLATOS SZAKIRODALOM ISMERTETÉSE

Az istenes versek elemzése, bemutatása előtt áttanulmányoztam a kérdéssel kapcsolatos szakirodalmat. Számos tanulmányt, elemzést olvastam el, amelyek mind a kor társadalmi politikai viszonyaival, mind a költő életútjának kései szakaszával foglalkoztak. Ezek közül a kutatásomhoz a legnagyobb segítséget a következő szakírók nyújtották:

Elsőként **Sebők Melinda:** *Pilinszky transzcendens csendje* című tanulmányát említeném meg, amely kulcsfontosságú volt munkám szempontjából. A versek elemzése során kapaszkodókat nyújtott abban, hogy számos értelmezés van, és nem kell leragadni egy adott út mentén. A versek, és általában az írás első és legfontosabb eleme a betű, a szó, azonban munkája rávilágított arra, hogy Pilinszky műveiben a (el)hallgatásnak, a csendnek is éppen annyi jelentősége van, mint egy leírt szónak. Pilinszky János költészete szorosan kapcsolódik a katolikus létszemlélethez, és munkáiban következetesen jelennek meg spirituális gondolatok. Kihangsúlyozta azt is, hogy a költő verseiben gyakran kifejezi a bűn, szenvedés, megváltás és az üdvtörténet problémáit, a háború történelmi pillanatait, az ember-áldozattá válását és a XX. században. Felhívja a figyelmet arra, hogy a költő éppen ebben az elvont tárgyiasságban, a szimbolikus-biblikus jelképiségben, bonyolult metaforarendszerben találja meg igazi hangját. A transzcendencia, a költői csend és a misztikus kérdések mind olyan motívumok, amelyek áthatják műveit [46].

Varró Annamária: *Test és szöveg kapcsolata Pilinszky János lírájában és a kortárs magyar költészetben (Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes)* című tanulmányában fontos megállapításokat tesz Pilinszky János néhány művének kritika megítéléséről. A tanulmány középpontjában az áll, hogy Pilinszky János, Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes lírájában hogyan jelenik meg az identitásprobléma. Mindegyik költő más fókusszal, poétikai technikával közelít a témához. Pilinszky esetében az interszubsztitívitás és az én viszonya a valami másikkal kiemelkedő, míg

Borbély Szilárdnál a helyettesítő áldozat és a halott test szerepe fontos. Kiss Judit Ágnesnél a hangsúly a saját (női) identitáson van.

A Pilinszky értelmezések az életmű különböző szakaszaira és motívumkörére összpontosítanak, bemutatva, hogy Pilinszky hogyan alakította át a magyar költészeti hagyományt és miként kapcsolódott a világirodalmi és filozófiai kontextusokhoz.

Varró Annamária új megközelítési módokat is javasol, kitérve olyan kevésbé vizsgált területekre, mint a szerelmes versek, az önarckép versek és az étel motívuma. Ezek a megközelítések nemcsak a Pilinszky- értelmezés alapvető kereteit árnyalhatják, hanem hozzájárulhatnak a költő életművének teljesebb megértéséhez.

A művek elemzése során fontos megállapításokat tesz azzal kapcsolatban, hogy az identitásprobléma milyen módon jelenik meg, és hogyan kapcsolódik a testi tapasztalatokhoz. A három szerző együtt olvasása révén az értelmezési, poétikai és hatástörténeti ív tárul fel a magyar líra terén[61].

Tolcsvai Nagy Gábor *Lehet, hogy nehéz, de csodálatos – Beszéljünk Pilinszky költészetéről* című munkája, a magyar költő életművéről és jelentőségéről adott rövidebb áttekintést. Pilinszky életművének korszakait és jelentősebb műveit ismertette, külön kiemelve azokat az időszakokat, amikor a költő publikációs tilalmak miatt hallgatásra kényszerült, vagy az érdeklődése más műfajok felé fordult. Külön foglalkozott a tárgyiasság és személytelenítés jelentőségével a költészetében, összevetve más magyar és európai költők munkáival.

A szöveg áttekintést ad Pilinszky János életművéről és költészeti fejlődéséről. Az életmű különböző korszakokra tagolódik, és a cikk bemutatja, hogy hogyan alakult ki Pilinszky költészete az első verseskötetétől kezdve egészen haláláig.

Az első korszakában Pilinszky érett és karakteres költővé vált, aki a világba vetettség, a semmi szembesülésével foglalkozik, és ezt az egzisztenciális élményt kapcsolja össze az emberi létezés és a halálon túli transzcendenssel, Istennel.

A második korszak Pilinszky számára a 1950-es években következett be, amikor politikai okok miatt elhallgattatták, és csak kevés verset írt. Az érdeklődése a líra mellett a színház, a film és a próza felé fordult. Később, az 1970-es évek elejétől, költészete ismét gazdagabbá vált, és sorra jelentek meg kötetei. Ekkor Pilinszky

költészete a tárgyiasítás és a személytelenítés poétikájában valósul meg. A költő ezen keresztül fejezi ki az emberi végesség és bűn gyarlóságát, és megjeleníti a megváltás lehetőségét a szeretet által.

A szöveg továbbá említi Pilinszky kapcsolatát más irodalmi alkotókkal, mint például a Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Rába György, Ottlik Géza, akikkel az Újhold című folyóiratot szerkesztették. Az írás kiemeli Pilinszky jelentőségét a kortárs magyar lírában, és hangsúlyozza költészetének különbségét.

Pilinszky lírájának sajátosságai közül kiemeli a szókincs szegénységét és korlátozottságát, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy éppen ez a szegénység adja meg annak jellegzetes karakterét. Azt állítja, hogy Pilinszky költészetében a szavak nemcsak szó szerinti értelmükben funkcionálnak, hanem egyfajta szemantikai hálózatban, amely lehetővé teszi az összes lehetséges szemantikai tényező előhívását.

A szöveg emellett érinti Pilinszky vallásosságát és hitét is. Kiemeli, hogy Pilinszky számára a hit és vallásosság nem csupán kinyilvánítás vagy küzdelem területe, hanem személyes kapcsolat Istenhez, az Isten igéjének keresése. A vallásosság és a hit megélése számára nem azonos a templomi szertartásokkal vagy a nyilvános vallási kijelentésekkel, hanem a mindennapi élet Krisztus iránti követésében található meg.

Ezen túlmenően, a szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy Pilinszky lírája a véges ember és a végtelen istenség közötti kapcsolat keresésének lírai leképezése. A lágerélményei és lágerversei nem politikai állásfoglalások, hanem az emberi bukás és bűn lírai megjelenítései. A költő által kifejezett tragikum, az emberi gyarlóság és az Isten iránti vágy sajátosan jelen van Pilinszky költészetében[54].

Sebők Melinda: *A nyomorúság lim-lom tájai* című tanulmánya is nagy segítségemre volt, a Pilinszky életmű vizsgálata során. A költő költészetében a második világháború tragikus következményeit, a század helyrehozhatatlan töréseit és a kor jellegzetes elemeit emeli ki. Verseiben az elhánt bádogkanál, a vágóhíd melege, a rabruha, a lámpafény és más hétköznapi elemek válnak jelképpé. Pályakezdekéskor a *Nyugat* hagyományait követi, majd sajátos stílusa kialakul, ahol az egy-egy tárgy, a világ peremére szorult dolgok kapnak hangsúlyt. A háborús

élmények mélyen befolyásolják költészetét, és a személytelenné váló mérték, a szikár, rövid és metaforikus írás jellemzi. Pilinszky megjelent kötetei, mint a *Trapéz és korlát*, a *Harmadnapon*, és a *Szálkák*, különböző korszakait és tematikáit tükrözik. A költő számos biblikus motívumot használ, és Simone Weil filozófiája is befolyásolja művészetét. A Szálkák korszakában erősödik meg a Krisztus keresztjének és szenvedésének motívuma. Pilinszky utolsó korszakára jellemző a szabad formakezelés, a sűrített versbeszéd és a lírai én magányának tragikus kifejezése[44].

Béládi Miklós „*Pilinszky János*” című munkájában a költő vallásosságáról és költészetéről adott átfogó képet. Azt fejtegette, hogy Pilinszky vallásossága nem merev dogmákra épül, hanem inkább az egyéni hit és tragikus létezésstudat élményén alapult. A költő az embert teremtményként, kreatúraként éli meg, elfogadva sorsát és kiszolgáltatottságát a felsőbb teremtő akaratnak. A szöveg bemutatja, hogy Pilinszky magányossága és költészete ebből a teremtmény-létezés elfogadásából ered. A költő a transzcendenciában találja meg a földi magány enyhítő vigaszát, ugyanakkor ráébred arra, hogy a világ fölötti világgal nem lehet közvetlen kapcsolatot kialakítani. A hit számára abszolút érték és bizonyosság, mégis Istenkeresőként vágyik a misztikus kegyelemre, Istennel való egyesülésre. A szöveg továbbá rávilágított Pilinszky János keresztény ihletésű költészetére és a keresztény irodalom helyzetére a XX. században [10, 566.o.].

Munkám szempontjából fontos volt **Kappanyos András** *A modernség változatai* című írásában foglalkozik a „modern” és „modernitás” fogalmakkal a nemzetközi szakirodalomban. Kiemeli, hogy amikor modern kultúráról, művészetről, vagy irodalomról van szó, akkor az 1870 körül kezdődő időszakra gondolunk és a témával foglalkozó intézmények is ezt tekintik a fogalom alapértelmezéseként. Munkájában is ezt a megközelítést követte, viszont mivel a fogalom értelmezése nem ennyire egyértelmű, Nadasdy Ádám, egyik 1996-os elemzésére reflektál. „*A »modern« és a belőle képzett fogalmak jelentés- és használatlörténete*”[Nadasdy Ádám, „*A »modern« és a belőle képzett fogalmak jelentés- és használatlörténete*”.]

című elemzésben, a szerző nyelvtörténeti és szemantikai megközelítésben tárgyalja a kérdést.

A „modern”, mint fogalom alapos vizsgálata után, Kappanyos András, foglalkozik a 19. és 20. századi modernséggel. Itt említést tesz magáról a klasszikus modernségről és annak stílusirányzatairól is, valamint a Nyugat folyóiratról is. Ady Endre személyiségét is kiemeli, amely kapcsán így fogalmaz: *„Ady esztétikuma azonban nem működik Ady élettapasztalata és habitusa nélkül, a delfinizált Ady nem volna Ady. Ha tisztas, férfias szeméremmel és problémátlanul szeretne, ha megingathatatlanul és kételymentesen lángolna benne a nemzeti érzés és „fajszeretet” (vagy éppen az istenhit), akkor az esztétikuma is elporladna.”* [26].

Szerb Antal: *A világirodalom története* című könyvében ír a századforduló korának társadalmi, kulturális helyzetéről. Kifejti a világirodalomban végbemenő változásokat, a modernség megjelenését és kialakulását, országonként sorba veszi a korstílus jeles alkotóit, így: Rainer Maria Rilke, Oscar Wilde, Charles Baudelaire, Paul Verlaine és Arthur Rimbaud munkásságát is. Rámutat a kor „divatjának” jellemzőire, melyek az erkölcsi és magatartásbeli dekadencia és a vallásosság vagy éppen vallásellenesség voltak.

Nagy segítségemre volt az említett irodalomtörténet a modern alkotók életrajzáinak áttekintése tekintetében. Rövid szemelvényeket közölt és nem egyoldalúan csak az életrajzi adatokra helyezte a hangsúlyt. Kitért többek között a tanulmányozott alkotók vallásosságára is [52, 113-250.o.].

Szerb Antal: *A magyar irodalom történetében* részletesen ír a Nyugat folyóirat indulása előtti Magyarország időszakáról, a polgári irodalom kezdetéről és fontosabb jellemzőiről. A későbbiekben a Nyugatot támadó konzervatívokról és magáról a Nyugat folyóiratról is. Nagy segítségemre volt, Ady Endre és Babits Mihály életrajzáinak összegzése során. Felmutatható érdeme, hogy tele van információkkal, érdekességekkel az említett költőkről [51].

Kovács Beatrix: *A Nyugat folyóirat története* című írása nagy segítségemre volt a klasszikus modernség a magyar lírában vizsgálatakor. Bőséges és lényeges információt tartalmazott a Nyugat indulásának előzményeiről, a folyóirat

szerkesztőiről és nemzedékeiről is. Átfogó képet mutatott be a hatástörténetről, melyben a folyóiratot ért támadásokat és a folyóiraton belüli vitákat is megfogalmazta[32].

Takács Miklós: *Ady, a korai Rilke és az „istenes vers”* című munkájában számos elméletet alkalmazva írja meg Ady és Rilke verseinek értelmezéseit. Könyvében nem egy adott irányzatot választ vizsgálata alapjául, hanem több elmélet eszköztárából és tételeiből válogatva szerkeszti meg perspektíváját. A könyv pozitív hozadékát, az irodalomtörténet a „vallásos” versek újszerű elemzési kísérlete és az „istenes vers” kategóriájának felülvizsgálata képezi. Takács Miklós, Ady „istenes versein” keresztül, nem a szerző vallásosságára vagy istentagadására akar rákérdezni, hanem azt szeretné bemutatni, hogy ezt miként lehet újszerűen, a századforduló filozófiai és költészettani kölcsönhatásait figyelembe véve a szöveg esztétikai és vallási tapasztalatának lehetőségei felől értelmezni. A kötet újszerű megközelítést mutat be a „vallásos líra” és Ady Endre költészetének értelmezésében is [53].

Pilinszky János: *Vallomás Adyról* című írásában elismeri Ady Endre jelentőségét az irodalomban. Számára ő a „*döntően és végérvényesen legjelentősebb modern magyar költő*” [24, 111.o.]. Kitér arra, hogy megérti azokat, akik nem ismerik el, vagy kedvelik a költészetét, mivel azóta már változott Magyarország társadalom-politikai helyzete, így nem lehet azonosulni „*Ady királyi pózaival*”. Itt megemlíti összehasonlításként József Attilát, aki sokkalta aktuálisabb és kedveltebb volt akkor. A következőkben kitér néhány problémára Ady művei kapcsán. Olyanokat említ, hogy nem lehet, vagy legalábbis nem egyszerű őket idegen nyelvre fordítani, mivel annyira összefüggéstelen szimbólumokat használ, amelyeket, ha egy másik nyelvre fordítanak nem értelmezhetőek. Míg József Attila, munkáiban konkrétabb szimbólumokat használ így őt egyszerűbb fordítani, valamint értelmezni.

Ady munkásságát a magyar irodalomban, olyan jelentős francia költő munkásságához hasonlítja, mint Baudelaire. Pilinszky János állítása szerint Ady tovább él, majd a legtöbbünkben, és irodalmi hatását tekintve egy óriás volt, aki „*egy irodalomtörténeti pillanatban a glóbus ránk eső pontján magára vette és meg is fordította a világot, vagy inkább a régi magyar világot*” [24, 111.o.].

Nagy segítségemre volt **Pór Péter** tanulmánya, amely Ady szimbolizmusával foglalkozik. „*Verseivel, cikkeivel, utazásaival és szerelmeivel egy valóságos Ady-jelenséget, vagy akár Ady-mítoszt jelent a magyar irodalomban*” - kezdi írását Pór Péter. A cikk három részben tárgyalja a költő szimbolizmusának sajátosságait [41]. A szerző szerint a költő a magyar líra egész történetének leglátványosabb és alighanem legradikálisabb fordulatát hozta. Nagy szimbolista áttörés volt a magyar irodalomban, 1906-ban megjelent kötete, ami az: Új Verseik címet viseli, mint Rilke versgyűjteménye. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar szimbolizmus első igazi áttörése, a megszólaltatás, a kimondás erejével keltett vihart. Ady verseiben, romantikus szenvedéllyel, brutális igazságokat mondott ki. Ezek középpontjában egyértelműen és megnevezetten ő áll, témáját tekintve a világ és az Én ellentétessége jelenik meg és drámáinak hatnak. A versei legtöbbször életképszerűek, és egy-egy történetet fogalmaznak meg, és ezek már szinte a balladába áthajló tragikus képeket hoznak létre. A cikk írója megemlíti, hogy Ady egész pályáján szinte egyetlen vidám verset sem írt és még a szépség örömről sem tud, mert mindig valami nagyot és jelentőset akart közölni szinte már kényszeresen.

Pór Péter említést tesz, Ady publicisztikai munkásságáról is, ami épp - hasonlóan költészetéhez - kiemelkedő volt. Cikkei nem köznapi stílusban íródtak, sőt távol álltak attól, a valóság és fikció, tárgyiasság és irrealitás, személy és külvilág között fellazultak a szilárd határok.

Ady Endrének Baudelaire volt a nagy példaképe. Egy új stílussal és ennek pontos formájával, megváltoztatta Ady és a kortársai költészetfelfogását. Baudelaire hatására a magyar költészetben az önkifejezés sokkal szabadabb lett és ez több – eddig nem illő – téma megjelenéséhez vezetett.

Ha szimbolizmuson azt a váltást és költői magatartást értjük, hogy az irányzat nem csupán szűk iskola, illetve stílusesszközök halmaza, hanem az európai költészetnek Baudelaire-től Rilkéig terjedő vonulata. Az a váltás, amely a lírai történés színhelyét teljes egészében a belső térbe helyezte, kiinduló helyzetét és témáját, és így a benne megfogalmazott tárgyi elemeket is hangsúlyozottan fiktívvé tette, az értelmi közlés és a hangulati érzékeltetés arányát az utóbbi javára

megváltoztatta, nyelvét a képi-jelképi fogalmazásmód jegyében nagymértékben újraformálta, ha szimbolizmuson ezt értjük, így Ady fordulata egyértelműen az európai szimbolizmus körébe tartozik [41].

2. A KLASSZIKUS MODERNSÉG FOGALMA ÉS STÍLUSIRÁNYZATAI

A „modern” elnevezés a „modo” latin kifejezésből ered, melynek jelentése: korszerű, divatos. Ilyen értelemben modern művek minden korszakban szülehetnek, ha megfelelnek a kor újdonságainak. Szűkebb értelemben véve, modernségnek, az 1870-es évektől kibontakozó művészeti irányt nevezzük. Ennek első szakasza volt a 19. századi klasszikus modernség, a második pedig az ezt követő avantgard, mely a 20. században bontakozott ki.

A klasszikus modernség a 19. század második felétől, a 20. század elejéig tart. A világirodalomban 1857-től datálják, amikor is Charles Boudelaire *A romlás virágai* című verseskötete, és Gustave Flaubert *Bovaryné* című regénye jelent meg. Azonban Baudelaire 1863-as esszéje, *A modern élet festője* is különösen alkalmas határpont [12, 129-163.o.].

A modernség képes a világ töredékességét helyreállítani. A szubjektum magára van hagyva a világban, és csak a művészetén keresztül képes feloldódni [60, 29-41.o.]. A művész új világot teremt azáltal, hogy analizálja, majd szétszedi a világot és azt, amit lát, érez. A külső és belső között teremt kapcsolatot, és a művészet, mint teremtés jelenik meg ezáltal. Megbomlik a határ a műfajok között is, nincsenek már hagyományos műfajok, hanem egyszerre többet is használnak.

A szimbolizmus a modernség egyik irodalmi stílusirányzata. Az elnevezés a művekbe foglalt szimbólumok, jelképek szerepére utal. Ez eredendően költői mozgalom volt, viszont hagyományosan valami természetfeletti vagy tudatalatti világ megjelenítéseként értelmezték.

A szimbólumok úgy módosítottak, hoztak létre új jelentést, hogy sokszor csak sejtettek, de jelentésük nem volt konkrétan meghatározható. A szimbolizmus volt az előfutára, a 20. század eleji avantgard jelentős stílusirányzatának, a szürrealizmusnak is. A szimbolizmus képviselőire jellemző volt, hogy elvonultak a világ elől, a néppel szembe elutasítónak váltak, vagy éppen ellenkezőleg bohém életet éltek és dekadensek voltak. A klasszikus modernség fontosabb képviselői a világirodalomban: Oscar Wilde, Rainer Marie Rilke, Paul Valéry, és a francia premoderne: Charles

Boudelaire, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud. Ez utóbbi három nagy hatással volt a kor magyar alkotóira [52, 122.-127.o.].

Az impresszionizmus a klasszikus modernség másik irányzata, mely a festészetben alakult ki, nevét Claude Monet: *Impresszió, a felkelő nap* című festményéről kapta. Az alkotók részéről igényként jelentkezett, hogy érzékeik útján rögzítsék az őket körülvevő valóságot. Az irodalmi impresszionizmus olyan stílusra utal, amely a pillanatnyi benyomások megvilágosító erejét hangsúlyozza. Ez, az intuitív megértésre alapoz, mely során a jelentés nem ésszerűen épül fel, hanem hirtelen, egy pillanat alatt, egészében mutatkozik meg. Leginkább a lírában – azon belül különösen a hangulatlírában – jelentkezett.

A klasszikus modernség másik irányzata a szecesszió. A szó kivonulást jelent: kivonulás a társadalmi konvenciók és a művészeti elvárások közül. A költői attitűd is átalakult a népvezér szerep helyett, az új művész magányos. Megjelentek új témák: a lélek mélységének áttekinthetetlensége, a halálvágy, a végzet. Jellegzetessége, volt a halál és az erotika összekapcsolása, az indás növényi ornamentika.

A modernség irányzatainak együtthatásaként, a korszak emberére jellemző a dekadens életérzés. A dekadencia, hanyatlást jelent, a felfogás szerint az élet céltalan, az ember nem ura többé a sorsának, és csak kiszolgáltatottan hánykolódik [26, 12-18.o.].

2.1. Modern költők és a hit

A századforduló idején, olyan ismeretelméleti kölcsönhatások jellemzik az európai gondolkodást, amely lehetővé teszi a költészet néhány, vallásos műalkotásában az esztétikai és vallási tájékozottság párhuzamos megjelenését. Az ekkor keletkezett vallásos műalkotások, azonban az olvasó részére már nem az isteni kinyilvánuláshoz kapcsolható szimbólumok által jelenít meg vallási tartalmakat, hanem – az egyházaktól és szent írásoktól független – önálló módon, saját szimbólumrendszerekkel, metaforákkal hozza létre egy, a világ felett álló vagy éppen nem létező hatalom képét [53].

H. Richard Niebuhr műve, amely a kultúra és Krisztus kapcsolatával foglalkozik, „jó művészetnek” tartja az érzések őszinte kifejezését, amely a keresztyén erkölccsel van kapcsolatban, és tömegekhez szól [21, 66.o.]

Rainer Maria Rilke, mint sok másik modern – magyar – költő is a haláltól félt. Szerb Antal úgy jellemzi nem általános félelem ez, hanem a „teremtény félelme” [52, 253.o.]. Műveiben nagyon sokféleképpen szólítja meg és meglehetősen keresztyén módon utal Istenre, és a biblia alakokra [39]. Kosztolányi Dezső, Rilke: Órák könyve című munkáját, az író életművének tekinti. Minden korábbi írása csak mérföldjelző kő volt, hogy ehhez a könyvhöz és az Istenhez érkezzon [29]. A korábbi versei salakját kiforrva végre megszületett ez a „bús és érett pompa”. Az ebben a műben megjelenő Isten és ima, „keresztyéneknek és pogányoknak egyaránt idegen”. Kosztolányi, Rilke Istenét, a tárgyakban, a teremtett világban látja [31].

Rilke tudatosan, minden reggel leült és alkotott. A költő szent küldetésének tekintette az írást, verseit: megszenteltnek és ünnepeltnek nevezte. Egyik úgy írja le istenhitét, mint aki elvesztette a költészetet, és amikor letérdel, a versek csendesén visszafolynak hozzá. Peter Rickman értelmezésében, Rilke Istene a kreativitás és az alkotás szelleme, amely a nyelvi alkotásban van jelen a leginkább [39]. Érdekes, hogy a modern költők gyakran fogalmazzák meg írásaikban, hogy hűtlenné lettek hozzájuk a szavak, azaz, azt hogy egyetlen eszközükkel, ami megadatott, nem képesek kifejezni, azt, amit szeretnének. Wittgenstein logikai-filozófiai tanulmánya is hasonló

meghatározást fogalmaz meg, amely azt mondja, hogy nyelvem határai képezik világom határait [34, 219.o.].

Oscar Wilde – hasonlóan Verlaine hithez való meneküléséhez – börtönben töltött évei alatt lett hívő. Megírta nagy bűnbánó vallomását, majd kiszabadulva visszaesett minden régi bűnébe. Tehetségét megölte a szenvedés, elszegényedett, végül Párizsban bűneit ismét megbánva, megtért a katolikus hithez és meghalt [52, 195.o.].

Arthur Rimbaud életét vallás ellenesség jellemezte; okkultista műveket olvasott, francia szocialisták munkáit tanulmányozta. Rendszerint gúnyolta a papokat, egyházat és Marseille utcáin a padokra krétával azt írta: „Halál Istenre!”. Társa, Verlaine gyakran előtörő vallásossága nagyon zavarta [11]. Szerb Antal megfogalmazásában Rimbaud lázadása, nem pusztán tetszelgésből és perverzitásból lázad, mint társai, hanem ő maga a démon. Nővére állítása szerint, az író mégis, mint vallásos katolikus halt meg [52, 153. o.].

Paul Verlaine a börtönben eltöltött évei alatt kezdett el vallásos témájú verseket írni és lett hívő katolikus [9]. Vallásos verseinek lényegében egy központi témája van: a bűnbánat. Egyformán vonzódott a tévelygésekhez és jó útra téréshez is. A *kocsmák zsvaja* című versében így fogalmaz:

*...síkos úttest, repedt aszfalt, mocskos csatornák,
íme ez az utam – és célom a mennyország...*

(Kálnoky László fordítása)

Társát, Arthur Rimbaud-t, szabadulása után felkereste és megpróbálta meggyőzni, hogy írjon Istenről, és akkor minden jobb lesz, azonban a találkozás nem végződött jól [11].

Verlaine számos művét, Tóth Árpád és Kosztolányi Dezső fordította le magyarra, utóbbi így nyilatkozott Verlaine és Wilde istenképéről: „istenük dogmatikus, csak egy érzésen át jutottak hozzá”[31]. Dekadenciája, életútja nagy hatással volt Ady Endrére.

Paul Verlaine a *Költészettan* című ars poeticájában lefektette a szimbolizmus alapjait. A mű párhuzamba állítható Baudelaire *Kapcsolatok* című szonettjével, amely

zárt formáival a szimbolizmus művészi kifinomultságára reflektál. A francia premoderne erősen hatottak a Nyugat költőire, a Verlaine verseiben megjelenő nosztalgikus, elégikus hangnem pedig a XX. század magyar irodalmára is hatást gyakorolt [49].

Többször szó esett már Kosztolányi Dezsőről, akinek szintén jelentős ebben a témában megalkotott műve. A költő erősen vallásos családban nőtt fel, római katolikus alapokról gondolkodott Istenről és a filozófiai irányzatokról. Gyermekkori lelkesedése nagyon hamar alábbhagyott, tizenhat évesen még így fogalmaz: „A vallás annyiban igaz, amennyiben a túlvilági s általunk meg nem érthető tényeket mintegy átülteti a mi gondolkozási módszerünkre, mintegy personifikálja, s ezért tehát el kell ismerni a dogmákat és hozzá szigorúan ragaszkodni kell.”[4]. Ekkor még gyakran járult a szentségekhez, a naplórást Kosztolányi a Szentháromság nevében kezdte el. Néhány évvel az érettségije után azonban, Nietzsche és a nihilizmus felé fordult. Innentől kezdve, közel negyven éves koráig rendkívül szabadelvű tanokat hirdetett, azonban a katolikus egyházzal sosem fordult szembe. Műveiben egyértelműen felfedezhető, a katolikus neveltetés hatása, írásainak a pozitív hősei általában katolikusok.

Kosztolányi istenképére és hitére nagy hatással volt az édesapja. Gyerekkorában csak a szigort látta, amely ellen lázadt. „*Zord volt. Nem is mertünk fölneézni rája./De néha este ellágyult, megolvadt.*”(516.o.) – írja a *Negyven pillanatképben* (18.) Apja egyben a tanára és igazgatója is volt, és emiatt egyfajta kettőséget is érzett a jellemében, mert az otthon apaként megismert személy, tanárként jelent meg előtte az iskolában [56]. A trianoni békediktátum következtében elszakad Szabadkán élő szüleitől, viszont szüleivel rengeteget levelezett, főképpen édesapjával. Őt egyszerre szerette, felnézett rá és egyben félt is tőle.

Elveszett hitének megkeresésére negyvenedik életéve után indult el. Betegsége miatt, élete vége felé mikor még tudott suttogva beszélni, gyakran látogatta meg őt Pusztasándor, pap-költő. Egyik látogatása kapcsán a következőket írta, a pap-költő: „Dezső bátyám, szoktál-e imádkozni? Hiszen te is hívő ember vagy...” „Igen,

szoktam – suttogta csendesen, az ápoló apácák felé intve -, velük. Ők injekciózzák a lelkemet is...” [8].

A katolikus vallás iránt érzett csodálatáról árulkodik egy Harsányi Lajossal való beszélgetése, melyben így beszél az egyházzal: „Pedig katolikus nevelést kaptam a szülői házban, de hitemet forrongó ifjúságomban elveszítettem... Nem titeket szeretlek, hanem a vallásokat. Olyan páratlan, tündöklő vallás egy sincs, mint a titek. Tiszta költészet... És ötödik jelzöt kellene adnotok neki. Négyet a hittanban tanultam, hogy: egy, szent, általános és apostoli. Ötödik jelzője az lehetne, hogy: szép... Oly szép mindez, hogy az Egyházzal akkor se volna szabad hozzányúlni, ha Isten nem volna sem égben, sem bennünk. Ha valami szörnyű hatalom kipusztítaná a világból a virágokat, a színeket, és hamuszürkévé tenné a földet, vagy eltörölné a modern ember játékszerét, a sportot, nem okozna akkora kárt, mintha az Egyházat törölné el.” [33, 183.o.].

Kosztolányi Dezső ezt a vallást tartotta képesnek arra, hogy választ adjon az ember nagy kérdéseire, az életben történő igazságtalanságra, szenvedésre. Életművének egyik fontos témája az elmúlás tudata, az emberi lét végessége. Vágyik a teljességre, viszont azzal kell szembesülnie, hogy vágyai beteljesületlenek [50, 23.o.]. Erősen hatott rá Nietzsche filozófiája, *A szegény kisgyermek panasza* című kötet megalkotásakor pedig erős Freud-hatás alatt állt [35, 95-102.o.]. Az író verseinek meghatározó témája az apaélmény, és ez egybeszöve istenélménnyel. A fentebb említett kötetében található *Akárcsak egy kormos szénégető* című versében, egy hasonlatként az apja személyét Isten nevével köti össze. Vallás felfogásuk sok tekintetben ellentétes volt. Édesapja, Kosztolányi Árpád, halála után mégis az elvesztett apa hiánya valamelyest Isten-hiánnyá alakult benne. Ezt a közöttük feszülő ellentétet és az elvesztésének hiányából fakadó fájdalmat, magára maradottságot leginkább, az *Apám koporsóban* című verse mutatja be. Itt is, édesapját, Istennel azonosította és mikor elvesztette őt egyszerre vesztette el Istenét is.

Az író utolsó éveiben született, *Apám* című töredékben is hozzá fohászkodik, hogy végre segítsen már neki meghalni. Itt az apa, szállásmesterként való ábrázolása, aki elment, hogy helyet készítsen a lírai én számára, párhuzamba állítható Jézus

személyével. A János evangéliumának 14. fejezetében a következő megfogalmazásban, ez áll: „Az én Atyám házában sok lakóhely van, ha nem volna, megmondtam volna nektek. Elmegyek, hogy helyet készítssek nektek. És ha majd elmegyek, és helyet készítek nektek, ismét eljövök, és magamhoz veszek titeket, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek. Ahova én megyek, oda tudjátok az utat.” (János 14, 2-4).

A halál és kilátástalanság gondolata végig vonul költészetében is. Megoldást keres arra a kérdésre végső soron miért élünk, ha úgylis meghalunk. Mégis végső magányában mindig Istenhez intézi kérdését, hozzá szól. Ilyen verse a: *Fohász csillagtalán éjjel*, melyben élete értelmére próbál választ találni.

Kosztolányi Dezső negyvenedik életéve körül, végül újra elindult régen elhagyott hitének megkeresésére. Az *Ordítás az erdőben* című versében ettől a viszonylag ismeretlen dologtól való félelem fogalmazódik meg. Betegsége következtében egyre többen töprengtet a halál gondolatán. A versben beszélő bizonytalan, nem tudja hová viszi őt az Úr. Nem szeretne menni, de nem tudja, hogy mondja ezt ki. Eddig ment, bele sem gondolva abba, hogy hová, mert az ő atyai kezébe fogózott. Ez megváltozik, mikor megérzi a halál közelségét, és szinte a vére is megfagy. Istent különböző és ellentétes megnevezésekkel illeti: Alkotó, Teremtő és Romboló. Nem tudja eldönteni, melyikük is valójában az Úr, és ennek következtében bizonytalan a vele való kapcsolatában, képében.

Kosztolányi verseiben gyakran jelenik meg a fény keresése, vagy vágyakozás utána, a csillagokat az örökléttel azonosítsa, míg magát tovább álló, földi porral. Vágya egy „fényes” magasabb rendű világ után, költészetében gyakran megjelent, akárcsak az, hogy úgy érzi, nem találja meg azt, és még ha meg is találja nem méltó arra, hogy ott legyen.

Istenkeresése azonban nem volt hiábavaló, élete végén írt, egyik utolsó versében, tisztább képet kapunk a hitről való felfogásáról és ahhoz való viszonyáról. A *Hajnali részegség* című mű egy teljesen hétköznapi estét mutat be, viszont ismerve Kosztolányi munkásságát, hamar rájövünk, hogy valójában egy sajátos létértelmezést, életösszegzést mesél el. Szembe néz az elmúlással, azzal, hogy száz év múlva senki

nem fogja tudni róla, hogy hogyan, miként élt. A versben egy előkelő úrként, az „ég óriásaként”, jelenik meg Isten. Érdekesség, hogy korábban, az *Apám koporsóban* című versében az óriás jelzöt, az édesapjára is használta.

Kosztolányi Dezső vallásossága, nagyon változatos és valóságos képet mutat istenképéről - és mondhatjuk a modernizmus istenképéről is -, egy „nagy, ismeretlen úr” képét festi. Egyszer Istenhez menekülve fohászkodik, könyörög, ; máskor azt állítja ő nem hisz semmiben; megint máskor Istennel és a hittel szembeni függetlenedést hirdeti költeményeiben, aztán konkrétan az Úr gyermekének nevezi magát.

2.2. Klasszikus modernség a magyar lírában

A 20. század eleje, a magyar kultúra újjáéledésének és fellendülésének az időszaka. A meginduló gazdasági fejlődés hatására az ország kezdett felzárkózni a fejlettebb országokhoz. A gazdaság nyugat felé nyitása felgyorsította a nyugati kulturális áramlatok beáramlását. Az urbanizációnak és világgépi változásoknak köszönhetően a költői attitűd is megváltozott. A század második felének költői, a népszerű szerep helyett, a saját útjukat keresték. Az új művész magányos. Megjelennek a „modern” irányzatok: parnasszizmus, impresszionizmus, szimbolizmus, szecesszió. Az irányzatok gyakran egymás mellett vagy keveredve vannak jelen a kor szerzői életművében, vagy akár egy művén belül.

Magyarországon az újítások a lírában, a 20. század elején jelentkeztek. A modern magyar költészet Ady Endre 1906-ban megjelent *Új versek* című kötetével indult, majd folytatódott az 1908-ban induló *Nyugat* folyóirattal, mely a modern magyar irodalom központjának tekinthető. Ady Endre református szelemben nevelkedett. Nagyváradi korszakában a költőre mégis a radikális istentagadás jellemző, azonban önéletrajzi írásaiban (pl. *Vén diák üdvözlete; Üzenet egykori iskolámba*) megvallja ragaszkodását egykori vallásos értékeket közvetítő iskoláihoz [43].

Párizsi útjai nagy hatással voltak költészetére és gondolkodásmódjára is, ugyanis mind versei, témái, úgy a versszerkesztése is leginkább Baudelaire és Verlaine korai költészetére hasonlítanak [41].

Ady 1908-ban, adta ki *Az Illés szekerén* című kötetét, amelyben először publikálta istenes költeményeit. Az istenes versek a kötetben *A Sion-hegy alatt* című ciklusában jelentek meg először, és ezután Ady további munkáiban is visszatérő helyet kapott a téma. Ezekben az eddigiéknél még erőteljesebben szakít a magyarországi hagyományokkal, mit sem törődve a társadalom erkölcsi tanaival. A művekben, az ember bizonytalanságából, csalódásaiból kialakult hit jelenik meg, melyet az egyik vers ellentmondásos címe határoz meg a legjobban: *Hiszek hitetlenül*

Istenben. Verseiben többször elismeri, hogy az isteni gondviselés kiváltság, nem pedig jog.

Költészetében egy sajátos változási folyamat figyelhető meg: az ironikus-gúnyos, határozott, harcoss „ateizmus”-tól jut el egészen az ellentmondásos állapoton át a megtalált, „bűnbánó” hitig. Ezt a folyamatot megfigyelhetjük: *A Sion-hegy alatt – Hiszek hitetlenül Istenben – Istenhez hanyatló árnyék* című versekben.

Adyt, a hitét kereső ember útján, életének válságos éveit indították el. Ezen az úton az *Új Versek* kötetet követő időszak, az ellene irányuló közéleti harc, a betegsége 1906 utáni súlyosbodása indították el. Példaképe, Paul Verlaine, francia szimbolista költőhöz hasonlóan élete megpróbáltatásai után, tért vissza elvesztett hitéhez. Paul Verlaine hívő katolikus csak börtönbe vonulása után lett, és ekkor kezdett el vallásos témájú verseket írni [9].

Ady istenes verseiben és a költő Istennel való kapcsolatában a témában elődjének tekinthető Balassi Bálint istenes verseire jellemző személyesség jelenik meg. – mutat rá Szerb Antal.

Felnőttként bár elutasította a tételes vallásosságot, azonban belső vágya a hit és Isten iránt élete végéig jelen volt költészetében. Ady, a következőket nyilatkozta, az *Isten az irodalomban* című írásában: „nem ismerek szebb szabad gondolkodást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást. Vagy – vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére.” [3]. „Adyban [...] az elmúlt másfél század hitszomjúsága, Isten – vágya, vallásos ösztöne tört fel elementáris erővel” – jegyezte meg Keresztury Dezső irodalomtörténész, kritikus [27].

Érdekes, hogy a Kosztolányi Dezsőnél megjelenő apa- istenkép, és a lírai én közötti ellentét, Adynál is megjelenik a költeményekben.

Ady vallásos nevelést kapott, a szülei is erősen vallásosak voltak, édesanyja református lelkészek leszármazottja volt [20], tanulmányait először egy református, majd egy katolikus iskolában folytatta. Talán ez az erőteljes hatás keltette benne az ellenszegülést a vallás iránt, ami csak később tudott feloldódni, amikor már önszántából minden külső és belső kényszer nélkül vált számára kényszer helyett,

igazi megnyugvássá. A gyermekből felnőtt lesz, és amiket elmulasztott, elutasított, azt mára már elfogadja, tiszteli (megemeli a kalapját) és megtér ahhoz a feltétlen hithez, amit az édesapja is megélt.

Az Úr érkezése című versének központi alakja Isten. A lírai én egy mély pontjában csöndesen és váratlanul találta meg Istent, élete háborújában. Ő ebben a zajos csatában, nem feltűnően, „hangos harsonával” érkezett meg, csupán csöndesen, de annál igazabban és érezhetőbben siet a segítségére. A megtérés folyamata elevenedik meg. Amíg az ember nem talál Istenre vakon, sötétségben éli az életét. Az igazi szemeink abban a pillanatban nyílnak ki, amikor újjászületünk és lezárjuk addigi bűnös életünket.

Az éjszakai Isten című versben a lírai én „éjszakai árnyak” látja Istent, aki csak néha-néha van vele. Ebben a versben újra a „szaladó Úr” képe jelenik meg, csak itt már nem várja meg a lírai ént az Úr, hanem elszökik előle, amint feljön a nap. Ugyanitt hasonlítja Istent az asszonyokhoz, majd tréfásnak és éji árnyéknak gondolja. Érdekesség, hogy a ciklusban ez az egyetlen vers, amiben Isten nem fényként, és nem is Napként jelenik meg, hanem ennek épp az ellentétéként éjszakai árnyékként. Ennek a versnek már a címe is árulkodó: *Az éjszakai Isten*. Itt Isten árnyékként, szeszélyes, tréfálkozó Istenként jelenik meg, aki folyton elhagyja a lírai ént, aki pedig úgy érzi, Isten ezzel akarja megbüntetni őt régi bűneiért.

Az Isten balján című versben a lírai én Jézus ellentétéként jelenik meg, figyelemmel arra, hogy Isten balján ül. Magát hozzá hasonlítja és tudja, hogy Jézus a tökéletesség, teljesség, és ő befejezte a földi küldetését. Ellentétben ezzel a lírai én nem tudja befejezni küldetését. Itt egy hatalmas nagy úr, sötétség és világosság kettőségeként jelenik meg Isten, tehát, mint a „kezdet és vég” ura. Érdekesség, hogy a vers keretes szerkezetű, az első versszak még, mint bevezető jelenik meg előttünk, később mikor eljutunk az utolsóhoz ez már értelmezésként áll előttünk. A másik sajátossága, hogy minden versszak úgy kezdődik: „Az Isten”, ezek után mintegy magyarázatként gondolatok következnek Istenről. Vallási tanokat sorakoztat fel, és ezeket úgy írja le, hogy mindegyik alapja és megalkotója is Isten.

Egy teljesen ellentétes kapcsolat és Isten képe jelenik meg előttünk, mint az „*Ádám, hol vagy?*” című versben Isten jön, hogy leigázza a lírai én ellenségeit. Az embereket úgy állítja be a költő, mintha mindig Istent keresnék. A következő versszakban pedig Istent láthatatlannak és némának írja le, aki nem keres bennünket, nincs velünk és igazán nem érezzük a jelenlétét, csak akkor, amikor büntudatunk van, akkor viszont ő harangozik a szívünkben. Ezáltal Istent a büntudattal, később önmagával, a kinnal, tervekkel és csókkal azonosítja. Az egyik mondatában még úgy beszél, mintha Isten lenne mindenek a kezdete és vége, a következőben pedig azt állítja, hogy csak a képzeletünk hozta létre a mostoha körülményeink ellensúlyozására. „*Ádám, hol vagy?*”-ban és *Az Isten baljában* is Isten láthatlan marad, titokzatos. És míg az elsőben megtalálja Istent, másodikban már egyáltalán nem.

Az Imádság háború utánban egy teljesen elveszett, összetört lelkű ember könyörgése szólal meg. A vers fő mondanivalója, hogy legyen béke Isten és az emberek között. Erős megtérési vágy érződik ki a költeményből, de maga a megtérés, mint az előző versekben nem történik meg. Ennek oka lehet az, hogy egy háború – még ha véget is ér -, olyan szörnyű lelki sérüléseket és torzulást okoz az embernek, hogy azután képtelen igazi megnyugvásra és legfőképpen békére lel. A költő ebben a műben Istent a békével azonosítja, és ezt a „Békét” vagy úgy általában bármilyen békét egy összerombolt, zavaros világban egy éppolyan zavaros embernek majdhogynem lehetetlen megtalálni. Érdekesség, hogy míg a ciklus előző verseinek mindegyikében volt valamilyen bibliai utalás, ez az egyetlen, amiben semmilyen utalás nem fedezhető fel. *Az Isten harsonájában* Ady Istent „ős Életnek” nevezi, vagyis éltető erőnek. A vers jövő időben szólal meg, az eljövendő ítélet napról. Az ciklus többi verseiben is voltak utalások Jézus újbóli eljövetelére, de ez egyértelműen azt jeleníti meg, hogy mi történik majd akkor, amikor Isten harsonája megszólal. Itt egy háborús kép jelenik meg, ahol az elnyomottak fellázadnak és az ő segítségükre jön Isten, mint szabadító, mint a béke elhozója jön erre a világra.

1918-ban, még életében, romló egészségi állapota miatt, Hatvany Lajos segítségével adta ki utolsó verseskötetét: *A hallottak élén* címmel. Ennek

középpontjában a magyarság féltése és istenes költemények állnak. Az *Ésaiás könyvének margójára* ciklus 14 verset tartalmaz. Ezekben is érezhető némileg a *Sion-hegy alattban* fellelhető istenkép és a hitben való kételkedés. Magát az Úrral azonosítja, melyből a hit meglétére lehet következtetni és életét teljes mértékben Istenének tulajdonítja. Az Istentől eredő, földi, prófétai szerepvállalás, mely sok művében megjelent, itt is helyet kap. Életét végigkíséri a hit és a hitetlenség váltakozása. Életművében eldöntetlen maradt, egyszerre állította a hit lehetetlenségét és szükségességét.

Amint látjuk, a magyar irodalomban a modernizmus úgymond meghonosítójának, Adynak, istene annyiféle, ahány versében megjelenik – ezt már Vezér Erzsébet is hangsúlyozta [62].

Visszatérve a *Nyugatra*, legelső száma 1908. január 1-jén jelent meg [47]. A címlapon az első számtól, az utolsóig emblémaként Beck Ö. Fülöp Mikes-émlékérme szerepelt, mely a bujdosó magyar irodalmat jelképezte. Az induláskor a szerkesztőbizottság tagjai: Ignotus, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Ambrus Zoltán, Fenyő Miksa és Gellért Oszkár, valamint Hatvany Lajos, aki anyagi támogatója is volt a *Nyugatnak* [47]. A szerkesztők távol tartották magukat a napi politikától, az irodalmat és más művészeti ágakat az esztétikai értékek hordozó önálló területnek tekintették és kezelték. A kulturális modernizáció hirdetői voltak, és azoknak az irányzatoknak adtak teret, amelyeket ők, modernnek tartottak. A *Nyugat* nyitott közösségként működött, tagjai nagyon különböző világnézeteket valló szerzők voltak.

A folyóiratot rengeteg támadás érte. Kassák Lajos és köre úgy látta, hogy a *Nyugat* elindult a művészi, emberi felszabadulás útján, de megrekedt az impresszionizmusban. Ők ez ellen az új irányzat ellen expresszionizmussal próbáltak fellépni. Szerintük a *Nyugat* és általában a kor írói, a francia és német mintákat követve, követelték, hogy a művész ne a külvilágot, hanem az önös szándékait vetítse bele a világba [51]. A folyóirat körül nemcsak kívül voltak heves viták, a szerkesztők között is sok nézeteltérés volt. Hatvany szerette volna, ha a folyóirat megmarad a létrehozók számára, Osvát viszont az új tehetségek felfedezését szorgalmazta.

Osvát halála után 1933-ig Babits Mihály és Móricz Zsigmond szerkesztette a lapot. Komlós Aladár így jellemezte Osvát Ernőt: „aszketikus volt, mint egy szerzetes, és bátor, mint egy katona. Nem ismerte a kompromisszumot. Elhatározása volt, hogy addig él, míg gondot kell viselnie beteg leányára. Abban a pillanatban, mikor gyermeke meghalt, agyonlőtte magát. Önmagával is meg nem alkuvó volt, mint a kéziratokkal” [30, 133.o.]. 1941-ben Móricz távozott és Babits Mihály lett a főszerkesztő. A Nyugat Babits halálával megszűnt, örökségét a Magyar Csillagot Illyés Gyula vitte tovább és szerkesztette [32].

Babits Mihály istenes költészete szintén említést érdemlő, ugyanis őt is, akárcsak Pilinszky Jánost felcímkézték katolikus költőnek, pedig valójában ő is mindössze költő volt, aki katolikus.

Babits művészetére is nagy hatással volt a hite, a legtöbb művében is felfedezhetőek az erre való utalások, illetve sok helyen egyértelmű kijelentések. 1908-ban Itáliába utazott, és ekkor határozta el, hogy lefordítja Dante: Isteni színjáték című művét, mellyel csak még jobban beleásta magát belső meggyőződéseibe. Dantéről később úgy nyilatkozik a Nyugatban megjelent egyik cikkében, mint: „a legkatolikusabb költő.” [6].

Az egyik a Nyugatban megjelent írásában így nyilatkozik arról a cikkről, amely az ő vallásosságával foglalkozik: „Persze, katolikusnak születtem, e vallás csarnokaiban talákoztam és küzdöttem Istennel, kételyeimnek és legmisztikusabb reményeimnek egyformán a katolicizmus adott először testet, színt, szavakat. E színek és szavak nem maradhattak ki írásaimból... A katolicizmus énelőttem az, aminek neve mondja: maga az általános vallás, mindenütt és minden időkre érvényes; az egyetlen, amely az emberiség vallásának nevét igényli; nem egy koré, tájé, fajé vagy nemzeté: ellentéte a szektának és felekezetnek. Ez az a vallás, amely mellett én szükségét éreztem nemegyszer nyilvánosan is hitet tenni... Verseimben itt-ott kételyt, lázadást, sőt tagadást is lát. De melyik igazi katolikus az, aki kétellyel, lázadással ne küzdött volna soha?” [6].

Már az első világháború kitörésekor felismerte és megértette a háború értelmetlenségét. A háborúellenes költeményeiben rendszerint megjelenik a hit is, és

fordítva, istenes verseiben a háború, mintegy összekapcsolva a két témát fogalmazza meg gondolatait. Ilyen műve például az 1914-ben átfogalmazott *Miatyánk. A Húsvét előtt* című verse, mely egyben jeleníti meg az újjászületést, feltámadást és ugyanakkor a pusztítást, a háború szörnyűségeit is. Műveiben a társadalmi problémák iránt érzékeny költői magatartás jelenik meg, ilyenek például: *A gazda bekeríti házát; Cigány a siralomházban.*

A háború alatt elzárkózott, önként a hallgatást, a magányt, a szenvedést választotta. A próféta-ság elől menekülni akaró magatartássá, melyet a legjobban az 1938-ban megjelent *Jónás könyve* című műve is erről tanúskodik. A mű a Bibliából ismert Jónás próféta történetét fogalmazza újra, aki a rábízott szolgálat elől szeretett volna elbújni, de végül így sem, úgy sem tudott megszökni, a neki szánt feladattól.

A költő folyton kereste Istent, az ember nagyobb célját, a hasonlóságot az ember és a végtelen között. Érzékeny volt a világ problémáira. Az első és második világháború szenvedései, a betegsége, a támadások, amelyek érték, mind-mind csak közelebb sodorták őt a hitéhez.

A költő személyiségében mindig volt egyfajta gát. Nem állt közel hozzá az, hogy forradalmi érzelmeket kiordítson magából. Bár testközelből nem tapasztalta meg a háború borzalmaival, mégis átérezte és rengeteget szorongott miatta. Elítélte a véres pusztítást, és annak ellenére, hogy távol tartotta magát a forradalmaktól, politikától, úgy érezte most már neki is muszáj megszólalnia és kiállnia az emberi élet értéke mellett.

Az első világháború közepén, 1916-ban megírta a *Húsvét előtt* című versét, melyet a Zeneakadémián megrendezett március 26-i Nyugat-matinén fel is olvasott. A költeményben egyszerűen, de annál határozottabban kijelenti, hogy ő csak békét szeretne. Ezt a „békét” pedig nem egy győztestől, „nép-géptől”, vagy „vak hőstől” várja, aki minden egyes lépésével csak a halálhoz közelít, hanem egy „embermegváltótól”, „egy szabadítótól”. A világ újjászületését, megnyugvását, olyan mód várja, mint Krisztus feltámadását, viszont a cím – Húsvét előtt – sejteti, hogy még távol van, nem érkezett meg ez szabadulás. A harangszó és alleluja szavak egyszerre idézik a húsvéti ünnep, és az öröm, a béke dicsőítésének hangulatát. Az

„*adjon Isten bort, buzát*” sorok utalhatnak az úrvacsorai áldozásra. Melynek alapjai a Jézus kereszthalála előtti utolsó vacsorán nyugszik, amelyet a tanítványaival fogyasztott el.

Istenes költészetében egy sajátos csapongás, ellentmondásosság figyelhető meg. De a versekben mindig egy létező Isten ellen lázadt [55].

Az *elbocsátott vad* című verse írásakor a háború alatti bezárkózottsága kezd fellazulni. A műben, olyan témaköröket jár körbe, mint: szabad akarat, eleve elrendelés és Isten hatása az ember életének eseményeire.

Az egész műben egyszerre jelenik meg hit, valami az embertől független erőben, és kétkedés is. Egyik mondatában a lírai én kijelenti: nem hisz az elrendelésben, majd utána azt, hogy mégis érzi, hogy valaki vezeti, figyeli őt. Ezt követően találgatás jelenik meg, hogy ez a valaki lehet, Isten, és ha ő ez a valaki, akkor vadként bujkálnia hasztalan. Istent egy vadással, míg önmagát egy gyenge vaddal azonosítja. Bár az elrendelésben nem hisz, tudja, hogy van egy ős ura. Ennek az úrnak, a vermébe már gyerekként beleesett, és bár elengedte a lírai ént, az úr, azért el nem felejtette.

Egyszer elfogott, megjelölt, majd szabadon engedett vadnak érzi magát. A szabadon engedés, ennek a gyenge, megjelölt vadnak, inkább elveszni engedés, mint tiszta szabadság. A bélyegnek ereje, arra készíti, hogy „bogáncs-szíve” folyton sóvárogjon a vadász után.

A *Zsoltár gyermekhangra* című művében egy süket istenképe jelenik meg, majd később már fel is menti „süketsége” alól Istent és csak csöndesnek és békésnek, az emberiséget pedig viharzónak írja le.

Minden rosszért, a vérrontásért, a háborúért is csakis és kizárólag az emberek a felelősek és vétkesek. Ellenben Isten semmi ilyennel nem vádolható, mert „véres Isten nincsen” és ő csakis áldás, béke, „csira, élet és virágzás.” A lírai én úgy érzi, hogy Isten túlságosan is megbocsátó vele, mert bár ő átokkal illeti, mégis csak annyi rá a felelet: „Nem haragszom!” Néha rángatja is és cibálja, de tudja az ő Ura, hogy csakis ő utána vágyakozik. Tőle és hozzá szól minden átka, mert a lírai én a hang az Úr szájában. Azt is kijelenti, hogy még a hitben való elbizonytalanodás is jobb, mint

a hit iránt közömbös emberek imája. Ez a fajta közömbösség a bibliában is olvasható, mint langyos hit: „Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál vagy forró! Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból.” (Jel. 3:15-16)

A *Fortissimo* című vers előzménye az volt, hogy a költő öccse foglyul esett. Az 1917. március 1-jén megjelent mű, óriási botrányt kavart. Rákosi Jenő jelentette fel, a vád az volt, hogy a nyomtatványban szereplő szöveg közbotrányra alkalmasnak találtatik, ezért az összes számot, amiben megjelent, ki-, illetve visszavonták. A Nyugat tiltakozásként üresen hagyta azt az oldalt, ahol a vers lett volna. Az ügyet végül minden gond nélkül lezárták, viszont Babits Mihály otthagyta tanári állását [1].

A költeményben, *A Zsoltár gyermekhangra* címűhöz hasonlóan, Istent itt is süketnek hívja, viszont kiegészíti olyan jelzőkkel is, mint: alvó és halott. Teljesen természetellenesek az itt megjelenő istenképek. A dúló-fúló, haragvó Isten akaratlanul is háborút idézi, viszont a háború borzalmi sem származhatnak egy nyugodt, jóságos, békés Úrtól. A második megnevezés, az alvó vagy halott Isten képe is éppilyen elképzelhetetlen, viszont ez legalább magyarázat lehet arra, miért is nem hallja az ágyú zúgását, az anyák és gyermekek sírását, a férfiak káromlását. A vers további részében csak fokozódik a feloldatlanul maradt feszültség. A könnyörgés átcsap dühbe, és ha hasztalan a sírás, akkor már csak az Isten káromlás, aztán pedig a tagadás maradt. Egy égő házban horkoló gazdához hasonlítja az Urat, aki süket és mindenáron fel kell ébreszteni. Aztán jön a felismerés, hogy minden létező dolog süket, csak egyedül az ember „szakadt ki a süket Istenből.” Ez utalhat, az ember Édenkertből való kiűzetésének történetére, amikor is a nyugalomból, önön bűne miatt kitiltatott és folytonos küzdelemre lett ítélve.

Aztán lezáródik a mű: az ember kikelt Istenből fájni, a büntetése és egyben a célja is az, hogy így vagy úgy küzdjön, cselekedjen a földi szenvedés ellen, hogy aztán az Istenbe visszahaljon. Ismételten a kiűzetés történetéhez hasonló utalások jelenek meg itt. A bibliában büntetések felsorolása így záródik: „Arcod verítékével egyed a te kenyeredet, mígnem visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te, és ismét porrá leszel.” (1Móz 3: 19.)

Babits Mihály a *Csillag után* című versében egy köztes állapot jelenik meg előttünk. A lírai én vágyakozása Krisztushoz, viszont ezt egy passzív állapotban érzi. A tényleges kiindulópont Jézus születésének éjszakája. A lírai én ekkor kell útnak, és viszi magával a történetből is jól ismert: aranyat, tömjént és mirhát. Viszont az indulás helye és cél között rengeteg határ és vám van, és időközben az aranyat és a tömjént is elkobozzák tőle. Annyi ellenőrző ponton kell magát átverekedni, ennek a Betlehembe Jézushoz igyekvő léleknek, hogy mire célba ér, már eltelt harminchárom év és nem is Betlehembe érkezik, hanem Jeruzsálembé, azon belül is a Golgotára.

Ezzel az idő- és térösszevonással, kifejtésre jut az egész versen végigfolyó vágyakozás Jézushoz. Ha a lírai én végre valahára kimozdulna „életunt szobájából” és végre passzív áhítozás helyet, aktívvá lenne, elérhetné vágyai célját, Jézust, akár kisgyermek, akár felnőtt alakjában. A versben a lírai én céljai megváltoztak, és mikor elindult nem azt a végkifejletet várta, amit kapott. Éppen úgy, ahogyan az élet is folyamatosan változó és néha kiszámíthatatlan.

Babits Mihály 1937-ben, súlyos betegen írja meg *Balázsolás* című versét, gégeműtete előtti szorongással. A mű, fohászkodást fogalmaz meg egy szenthez, akit úgy hívtak Balázs. A keresztyénüldözés korában nem tudták hittagadásra kényszeríteni, ezért vízbe fojtás általi halálra ítélték, azonban ez nem sikerült és végül lefejezték. A torokbajok ellen védő szentként, Nyugaton már a 9. századtól tisztelték. A késő középkorban a tizennégy segítő közé sorolták, mint az orvosok, és többek között gyertyaöntők védőszentje [18, 72-73.o.].

A vers kezdő sorában könnyörgéssel fordul a szenthez, elmondja, hogy bár gyermekként nem értette milyen szavakkal kért oltalmat a szenttől, ő mégis hálás, mert megóvta az egész addigi életét. Aztán jön a bűnbánás, majd gyermeki ártatlansággal védelemért könnyörög. Teljes bizalommal fordul, Szent Balázs iránt, viszont nem azért könnyörög, hogy sikeres legyen a rá váró gégeműtét, hanem azért, hogy bele tudjon nyugodni a halálba. A segítséget pedig éppen azért tőle kéri, mert ő már mindezekén túl van és ismeri a lírai én lelkén uralkodó félelmet.

A betegsége és halálfélelme árnyékában, Babits, utolsó mentsvára a hite volt, abban keresett megnyugvást. Rengeteg versében lázadt és volt elégedetlen amiatt,

hogy Isten nem hallja meg az ő, és mások kiáltásait sem. Ennek ellenére élete során nem fordult el a hitétől. Kitartott mellette még akkor is, ha néha átokkal panasolta, vagy rángatta és cibálta, mert még ezekkel a dolgaival is csakis Istent akarta illetve kereste. Azonban élete vége felé született, Jónás könyve című művének második részében viszont már úgy fogalmazott, hogy aki nem akar szenvedni, az kétszer szenved, az imádsága már elhatolt az Úrhoz és elfogadja a rá szabott szenvedést.

A szakirodalmak megoszlanak, annak tekintetében, hogy a *Nyugatnak* hány nemzedéke volt, egyesek három, míg mások négy nemzedéket tartanak számon. Az első nemzedék tagjai: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szép Ernő, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Kaffka Margit, Szini Gyula, Csát Géza. A második nemzedék a következő alkotókat foglalja magába: Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Berda József, Nadányi Zoltán, Török Sophie, Hevesi András. A harmadik nemzedék: Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Vas István, Ottlik Géza, Dsida Jenő, Sőtér István és mások [47]. A negyedik vagy úgynevezett „újholdas” nemzedék tagjai: Pilinszky János, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Örkény István és Mándy Iván. A nevüket („újholdasok”) a *Nyugat* és majd annak utódja, a *Magyar Csillag* megszűnése után, az *Újhold* folyóirat körüli csoportosulásukról kapták [42].

Egymást kizáró, ellentétes, szétesett istenképek, életvágy és kilátástalanság kéz a kézben egymás mellett. Mi jellemezhetné jobban a modernizmus lírikusainak istenképét, mint a hirtelen történő drasztikus változások? Olyan időszaka volt ez az irodalmunknak, amikor a világ is éppen ilyen gyors átalakulásokon ment keresztül, egyik nap még egy az akkori Nagy-Magyarország van jelen, a másikon pedig egy megcsönkített. Az új határok nemcsak a területeket zárták le és el egymástól, de az embereket is.

3. A MODERNIZMUS ISTENKÉPE PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉNEK TÜKRÉBEN

A környezet terében megjelenő új határok, mintha Pilinszky költészete is így alakult volna az idő során. Egyre inkább tömörülő művek, fogyó szavak, elhallgatás, menetelés valamilyen rúd előtt. A háborús élményei nem hagyták nyugodni, teljes életművén végigvonul a trauma, mert élménynek nem lehetne nevezni az emberiségnek és a hatalmaknak egy ilyen mélypontját. És, hogy az emberiség ilyen mélypontban volt, az az ember feletti erők mélypontja is egyben. Nem tekinthető tehát jogosnak az ekkori társadalom eltávolodása a hittől? A modern ember nem látott hatalmat annál a magasabb erőnél, ami ilyen kulturális bukást eltűrt, megengedett. Azok, akik első kézből élték át a láger körülményeit, eseményeit biztosan alakultak valamerre. A trauma emlékezetként is megmarad, ezt legjobban Pilinszky János *Harbach 1944* című verse írja le:

„Újra és újra őket látom,
a hold süit és egy rúd mered,
s a rúd elé emberek fogva
húznak egy roppant szekeret.

Vonják a növő éjszakával
növekvő óriás kocsit,
a testükön a por, az éhség
és reszketésük osztozik.”(43.o.)

Arra, hogy egy ilyen társadalmi trauma valóban generációkon keresztül beépül, továbbadódik és megmarad már Jan Assman is felhívta a figyelmet, *A kulturális emlékezet - Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* című munkájában [25, 59-58, 207- 208.o.]. Ebben a műben a vallás és kultúra közötti kapcsolatot vizsgálja, és állítása szerint e kettő egyszerre, egymás mellett alakult ki.

Pilinszky ugyan nem ilyen hangvétellő tanulmányokat írt, hanem verseket, de egyértelműen érződik belőle valamilyen az emberiség szenvedései iránt érzett együttérzés. A lírai művek lényege pedig éppen ebben rejlik, érzést keltenek, fogalmazznak meg és kimondanak olyan dolgokat, világigazságokat, amit egy tudományosabb munka nem képes, vagy nem engedhet meg magának. Pilinszky istenképe a modern ember istenképe is egyben, és a verseiben megfogalmazott szenvedés - itt értve Krisztus szenvedését is - a modern ember küzdelmeit érzékelteti.

Az általam vizsgált költő istenképe ellentmondásos, ez nem azt jelenti, hogy rossz vagy jó volna, mert ezt nem lehet ilyen kategóriákba sorolni, hanem inkább azt, hogy valóságos volt. Hite erőteljes, kitartó és az a fajta hit, amit csak egy a vallását és ebből leképződött Istenének a jellemét valóban szerető hívő tudna megfogalmazni és átadni. Csendesen tűrte szenvedéseit, de annál hangosabban vetette papírra sérelmeit, Isten és emberszeretetét, hogy vallomást tegyen valamiről, ami állandó és jelenlévő még akkor is, ha szenvedéseken keresztül jut ez tudomásunkra, és éppen ez a magatartás tette őt prófétaivá.

3.1. Istenkép, istenhit és kétkedés a modern magyar lírában

Ahhoz, hogy a modernizmus istenképét vizsgáljam, a kezdetektől kell áttekinteni az eseményeket, és nem lehet nulláról a másodikra lépni, ezért szükséges a társadalmi előzményeket onnantól kezdve figyelni, amikor a legmagasabb helyzetben voltak, ahonnan elindult lejtőn való lefelé csúszás. Az I. világháborút közvetlenül megelőző évek, Magyarország egyik kulturális csúcsát jelentik. A nyugatos generáció, a „modernekek”, szakadást jelentettek a magyar irodalom folytonosságában. Minden, ami Ady Endre megjelenése előtt volt, történelemé vált. A generáció csak egy dologgal nem számolt, azzal, hogy háború is lehet [51, 435.o.].

A magyar irodalomban megjelenő modernség a Nyugat folyóirathoz és Ady Endre nevéhez fűződik, aki párizsi útja során, nemcsak a modern irányzatokkal ismerkedett meg, hanem egy a magyarországinál sokkalta fejlettebb társadalommal is. Az igazi „adys hang” megjelenése lírájában az 1906-os Új versek című kötetéhez kapcsolható, mely művével ezt az új „műfajt”, a szimbolizmust, meghonosította Magyarországon [28,133.o.]. Rövidesen ő lesz a modern magyar irodalom, a megújulást kereső fiatal nemzedék vezéralakja. Elsőként nyíltan, leplezetlen módon mutatta be a magyar társadalomelavultságát [24, 111.o.].

A modern magyar lírikusokra nagy hatással volt a Franciaországból eredő kordivat, hangulat: „a veszendőség-érzés” kultusza. Lényege, hogy az embert az egyszerű örömök már nem érdeklik, és keresik az újat, a sátános ingereket. Magyarország irodalmában ez különösen sokáig jelen volt Ady Endre és Nyugat folyóirat által [51, 437.o.].

A 20. század létértelmezésének az alapja a régi világszemlélet megrendülése. A gondviselésben való hit megrendült, akárcsak az emberi fejlődésben való bizalom is. A század emberének az alapérzése, a rendezetlenség, az élet egyik percről a másikra való megváltozása vagy éppen elmúlása. A véges életének célját és értelmét keresi, de a megszokott rendből kiesve nem találja meg azt.

Sok modern magyar művész közkedvelt témája lett a hit és ezzel párhuzamosan az ebben való kétkedés is. A Nyugat első nemzedékére is jellemző volt

az ezzel való foglalkozás. Bár nem az összes alkotónál, de számos életműben jelenik meg vallásossággal, hittel kapcsolatos írásmű. Ilyen alkotók voltak: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula és Tóth Árpád is.

Kosztolányi Dezső, *A bal lator* című versében, az ember Istentől való függetlenségének képét jeleníti meg, amely Babitsnál és Adynál is felfedezhető. Ady Endre az *Isten balján* című művében ír hasonlóról, Babits Mihály pedig a *Jobb és bal* címűben. Kosztolányi és Ady életük egy időszakában, hasonlóan vallottak hittel ellentétes tanokat. A halálfélelem következtében, Kosztolányi, az *Apám* című versében, már elhunyt édesapjához könyörgött, hogy az segítsen neki végre meghalni. Ilyen könyörgést fogalmaz meg Babits Mihály is, aki egy szenthez intézi fohászkodását, a *Balázsolás* című versében.

Élete végén, Kosztolányi Dezső, végül megtalálja hitét, és ekkor „fölvilágosul előtte mély értelme, a régi, nagy titoknak” (*Hajnali részegség*). Hasonlóan jelenik meg ez Adynál is, aki *Az Úr érkezése* című versében úgy fogalmazza ezt meg, hogy bár hiú szemei megvakultak, őt, a fényes Urat, mindörökre látja. Míg Ady gyakran reagált istentagadással és a hittől való elszakadással, eltávolodással az életében lévő szenvedésekre, addig Babits Mihály a szenvedések következtében csak még közelebb érezte magát Istenhez. Ha előrébb lépünk az időben egészen az Újholdas költők nemzedékéig és megvizsgáljuk Pilinszky költészetét, láthatjuk, hogy mennyi rokoni vonás van a fentebb említett írók és közöttük. Ady prófétai magatartása, Babits tűrő, kitartó hite és Kosztolányi megfogalmazásai mutatják ezt.

3.2. Pilinszky vallásossága

Pilinszky János egészen korán, már tizennégy éves korábban elkezdett verseket írni. A gimnáziumi éveit alatt csak a magyar órák érdekelték, és a mély vallásossága is ekkortájt alakult ki. Kedvelt írói között olyan alkotók voltak, mint Ady Endre, József Attila, Verlaine és Baudelaire [23].

A világháború idején behívták katonának, majd Németországba került, ahol első kézből tapasztalta meg annak pusztítását, leginkább a koncentrációs táborok lélekölő borzalmait. Életét lényegében háborúk árnyékában élte, és a kommunizmus ideje alatt cenzúra alá vonták, amelyről nagy valószínűséggel mély vallásossága tehetett [23].

Egy ember istenképe valamelyest mindig összefüggésbe hozható az apaképpel. Pilinszky János édesapja postatiszt volt, szigorúan nevelte, gyakran ütötte, néha nővére helyett is.

A háború ideje alatt amerikai fogságba került, viszont itt csak, mint kívülálló volt jelen, lehetséges, hogy ezért is érintette meg annyira az emberi megaláztatás szörnyősége, mert azzal szemben tehetetlen volt. 1945 őszén hazatért, majd *Trapéz és korlát* címmel jelent meg első kötete egy évvel később [19].

Az új hatalom, amely az 56-os forradalom után jött, mint katolikus költőt, az Új Ember nevű katolikus laphoz parancsolta. Ezekben az években zárkózott életet élt, csak néha járt el az Újholdasokhoz [19].

Számos olyan külföldi ismeretséggel rendelkezett, akik foglalkozása, így vagy úgy kapcsolódott a valláshoz, hithez, gondolok itt: Pierre Emmanuel (katolikus költő), Jutta Schererrel (vallástörténész). Az egyik legnagyobb hatással Simone Weil munkássága hatott rá, akinek művészetére szintén jellemző volt a keresztény szemlélet, és művei egyik központi témája - akárcsak Pilinszkyénél - a kegyelem [19].

Vallásosságával ellentétbe került egy sokáig magában sem fedezett fel titka, amelyet később Ingrid Ficheux-nek vallott be, ő maga: sokáig gondolatban a férfiak érdekelték. Évekig szerelmes volt egy férfiba, ez az érzés pedig kisebb szakadékot képzett vallásossága és érzései közé, emiatt is bűnösnek érezte magát [13].

„Születtem 1921. november 27-én, a Nyilas jegyében. Bal tenyeremről azt mondják, hogy kusza, erőtlen vonalaival egy tehetségtelen elmebeteg és egy alvajáró bűnöző tenyere lehetne. A jobb tenyerem vonalai viszont rendezettek, és a tehetség bizonyos ábráit mutatják” – írta magáról 1973-ban, egy önéletrajzi jegyzetében [40] Ebből a saját megfogalmazásból is látható, hogy nem volt kiegyensúlyozott személyiség. Számos másik írása, valamint szakirodalmak is alátámasztják, vizsgálták.

„Kivetettség, ugyanakkor azonban kivételezettség jellemezte már első eszméléseimet...Fiatal prostituáltak és egyszerű apácák voltak első barátaim és játszótársaim. Gyerekkorom és életem másik nagy és perdöntő emberi élménye anyám szegény nővére volt. Bébi – egy szerencsétlenség folytán – örökre megrekedt a gyerekkorban, írni-olvasni sose tanult meg, s beszélni is alig. Én az ő nyelvét beszélem, valójában az ő félig artikulált dadogása az én anyanyelvem, költészetem forrása.” – fogalmazta meg életrajzi írásában [40].

A költői nyelvére tehát nagynénje szerencsétlensége volt nagy hatással, de nem ez volt az egyetlen ilyen gondolata a nyelvvel kapcsolatban. Ugyanebben a műben szintén említést tesz olyan gondolatról, hogy az az írásnak egy részét ő írja, a másik pedig íródik. Őt ez a másik érdekelt. Vilém Flusser hasonló gondolatokat feszeget egyik tanulmányában, melynek címe *Az írás. Van-e jövője az írásnak*, itt az ötödik, Szövegek részben kifejti, hogy egyedül egy szövegnek nincs sorsa, hanem önmagában a szöveg a sors, amelyet annak olvasója az ő egyedi módján zsákmányol ki. Az írók birtokba akarják venni a szöveget, és így a nyelvet is, és ezáltal a gondolatokat, érzéseket, vágyakat [63, 34-42.o.]. Felmerül a kérdés, hogyan kapcsolódik a nyelv a vallásossághoz? A fentebb fejtegetett gondolatokat Pál apostol korinthusiakhoz írott első levelének idézésével magyaráznám: „Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengőcimbalom. És ha prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és minden bölcsességnek birtokában vagyok, és ha teljes hitem van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok.” (1Kor.13:1-2.)

Pilinszky János költészetét áttekintve láthatjuk, hogy az ember, isten szeretet mindennél kifejezettebb nála, valamint a beszéd, nyelv és hallgatás problematikája is éppen ilyen jelentőségű a műveiben.

3.3. A *Harmadnapon* és *Szálkák* című kötetek megírásának körülményei, visszahangja

A több évig tartó, az irodalomból való kirekesztettség után Pilinszky János 1959-ben végre újra megszólalt. Második verseskötete *Harmadnapon* címmel jelent meg, amellyel európai elismerést szerzett magának [19].

Pilinszky János *Harmadnapon* című kötete a misztikus költészet modern lehetőségeit mutatja be, ahol a csend, a feltámadás, és a megváltás vágyának ad kifejezést. Ha áttekintjük az író életművét láthatjuk, hogy ez a kötet volt az, amellyel a magyar költészetbe beírta igazán magát. Meg kell említeni, hogy a kötetei között annyira erős kapcsolatok, átvételek vannak megfogalmazásban, tárgyiasságban, átvételekben, oda-vissza utalásokban, hogy nem lehet igazán jellegzetes periódusokba rendszerezni azokat.

1971-ben a kommunista rendszertől József Attila díjat kapott, ami azért érdekes, mert ekkorra Nyugaton sokkal jobban ismerték már műveit, mint Magyarországon. Később már egymást követve jelentek meg írásai, 1972-ben a *Szálkák* kötet, majd 1974-ben a *Végkifejlet* [19].

A *Szálkák* kötetében a költő még inkább felerősíti transzcendens vonzalmát, és a biblikus szimbólumokat gyakran használja, például Krisztus keresztyének szálkáit. A költői világban a magány és a misztikus szomjúság, az emberi lét tragikumával való szembenézés a legfontosabb motívumok. Pilinszky látomásai és versei kozmikus értelmezése az emberi magány és a misztikus tapasztalatok megjelenítésével együttesen teremtik meg költészetét, amely az elhagyatottság és a transzcendencia közötti kapcsolatokat hozza létre.

Ebben a kötetben érzékelhető némi változás. Egyszerűbb hangvételtől, homályosabbra vált, a jelképeség is jó pár újítással bővül, megváltozott a hangnem is, viszont valami nem változott: a világnézete. Ennek a megújult változatlan olvasható bizonyítéka a kötet első verse, a *Monstrancia*, idézem:

„Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve

*falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlánul ül pohár bora előtt.”.(93.o.)*

Kossuth-díjat kapott 1980-ban. Számos európai országban járt versfelolvasó körúton, tartott rendhagyó irodalom órákat, interjúkat adott és gyakran olvasta fel verseit, amelyeket portréfilmek örökítenek meg számunkra a mai napig [19].

3.4. Pilinszky János istenképe a Harmadnapon és Szálkák kötetei alapján

A következőkben a *Harmadnapon* és *Szálkák* kötetek istenes verseit elemzem, majd ezt követően összegzem az író versei alapján kialakult istenképét.

Pilinszky János lírájában gyakran visszatérő elem a némaság, a hallgatás, a beszéd hiánya, vagy általánosságban a csend. Ez figyelhető meg a *Panasz* című versében is. A lírai én hangtalansága, abból fakad, hogy élve van eltemetve; legalábbis így érzi. Szól valakihez, de még nincs megnevezve, a megszólított. Ezt követi egy hasonlat, amelyben a panaszát egy közeledő madárraj képéhez köti. A megszólított, mintha egy idegen felsőbbrendű személy lenne a folytatásban, akitől felszabadulást kér: „...idegen egeid alól valaha is kiásol?”(37.o.) - fogalmazza meg mintegy kétségbeesve, de vádló hangnemben.

A harmadik strófában, mintha már sikerült volna kikerülnie a versben beszélőnek az éjszakák sara alól, szabadabban tenné fel a kérdéseit: „Eljut hozzád panaszom?/Hiába ostromollak?”(37.o.); azonban továbbra sem nevezi meg kitől vár választ. A negyedik versszak, ebben a tekintetben áttörést hoz a költeményben, egy határozott kérdés és megszólítás hangzik el: „Számíthatok rád istenem?”(37.o.). Ez a kijelentés, ha nem is lett volna eddig az, ezután egyértelműen istenessé is teszi a verset.

Érdekes, hogy a következő sorok inkább egy szerelmi költeményre emlékeztető jelentést és tartalmat hordoznak, és az ötödik strófa visszatér, az kezdő sorokban említett eltemetett, fuldokló lírai én képéhez; így fogalmaz:

„Temess a karjaid közé,
...ha elfogy is a levegőm,
hivásom sose lankad.”(37.o.)

Ezek után már a versben beszélő, magát csak elmúló dologként azonosítja, mint pusztulás.

A versen végigvonul az alárendeltség érzése a lírai én felől. Pilinszky itt olyan örök megválaszolatlan kérdésekre keresi a feleletet, amelyet aligha kaphat, nemcsak ő, de bárki más sem. Erre egész hamar rá is jön és mintegy feleletként magának, vagy

a *Panasz* folytatásaként következik a kötetben az *Örökkön-örökké* című verse. A vers a lírai én teljes aláztatát, önnönmaga önkéntes alárendelését mutatja be, egy tökéletes eszményi istenképnek. Itt már inkább beszélhetünk vádakról, mintsem panaszcsoportról.

A költeményben ismét előtérbe kerül a némaság, hallgatás. A lírai én úgy érzi értelmetlennek a panaszait, fölösleges is szólania, mert úgysem találnak a szavai halló fülekre, így sűrű panaszával inkább csak hallgat.

A következő strófában a teljesen alárendelődés jelenik meg előttünk. Pilinszky itt a bibliából ismert ószövetségi alakokat von be, Izsákot és az atyját, Ábrahámot. A lírai én kapcsolata az Úrral is ehhez hasonlítható, ahogyan a történetben Izsák sem kérdezte meg az apjától, hogy miért neki kell az áldozati oltárra feküdni, úgy a lírai én sem kérdezi mi végre sanyargatja őt az Isten, csupán teszi szóval az azt, amit tennie kell.

A harmadik versszakban aztán mintha az előzőek megcáfolódása történe, ha a keserűségére nincs felelet, akkor miért kap bármennyi jót? Pilinszky így fogalmaz:

*„...minek adtál ennem, ha nem eleget?
miért vakítottál annyi nappalon,
ha már ragyogásod nem lehet napom?”(38.o.)*

A vers folytatásában vagy egy apró visszacsatolás a csendre, és hallgatásra. A lírai én az összes panaszát, mintha tartogatná, gyűjtögetné a halála utána pillanatokra, az igazi nagy találkozásra. Ez a nagy találkozás egyben szomorúnak és boldognak, megnyugvással telinek tűnik, hiszen akkor végre kisírhatja magát. A hangsúly mégis a hatodik versszak utolsó mondatán van, amelyben kijelentődik, hogy akkor végre sírhat hangosan.

Az ötödik és hatodik versszakban egyfajta ellentétesség jelenik meg, mind a tartalomban, mind a vers többi részéhez képest. Megváltozik a hangnem és az engedékeny szolga feleszmél:

*„Sohase szeretted, nem volt pillanat,
ennem is ha adtál, soha magadat...”(38.o.),*

majd az ellentét kijelentést is kap a lírai én kapcsolata Istenével egyre boldogabb és boldogtalanabb.

Pilinszky János ezen verse már sokkal inkább, mintha szerelmes költeményszerű lenne. Számos szakirodalom értelmezi is így, azonban szerelmes és vallásos költészet egybevonására már a bibliában is találhatunk példákat, ilyen mondjuk az Énekek éneke könyve, amely Salamon királynak tulajdonított textus az ószövetségi könyvekben.

A kötetben következő vers, amely a *Mire megjössz* címet viseli, már sokkal inkább tekinthető szerelmi költészetnek, mint vallásos lírának, de a kettő nem zárja ki egymást. A lírai én egyedül maradottságáról van szó; vár valakit, de mire az megjön, már csak ő marad a temetetlen árvaságban. Első olvasatra úgy tűnhet bántja ez a magányosság a lírai ént, de a harmadik versszakban kiderül, hogy inkább békének érződik, mintsem elhagyatottságnak.

Érdekes, hogy az előző két versben még a csend, mint korlát, zavaró tényező jelent meg, itt viszont már a békével, megnyugvással azonosítja. Magáról, mint egyszerűségről beszél, ami csakis egy valaki tulajdona, de a birtokló nincs megnevezve. Az egyre fogyatkozó idő képét írja le, a várakozás kifosztó érzését.

A hatodik versszakban van egy visszatérés a vers kezdő soraihoz: „*Mindenem veszve, mire megjössz...*”(39.o.) – írja, de ez a teljes elveszettség egyben a teljes zavartalanságot is jelenti.

A puszta elragadtatás kifejezés akaratlanul is egy biblia történet képét jeleníti meg számomra, Illés próféta elragadtatását. Illés Kr. e. a IX. században élt próféta volt, aki a Sínai-hegyen találkozott Jahvéval. Az élők sorából egy tüzes szekéren távozott, amelyet Isten küldött neki a mennyből.

Majd az utolsó versszak mintegy keretet adva a műnek, és egyben kirántva az olvasót a valóság élményének leírásából, hirtelen kiderül, hogy lehet csak álom az egész. A találkozás, a csendes békés, zavartalan együttlét, mintha egy tudatos álmodás lett volna csak, és ezt az egész áhítatos nyugalmat félelem kezdi beárnyékolni:

„Ágyban, párnák közt, uccazajban
 iszonyu lenne fölriadnom.”(39.o.)

A fentebb elemzett három vers közvetlenül követi egymást a kötetben, de még ha nem követné is úgy tűnhetne, mintha egymás folytatása lenne. Az Isten megismerése, keresése kap fő hangsúlyt az elsőben, aztán ezt követi a másodikban a már kialakult kapcsolat folytatása, az érzések valóságosságát alátámasztván, azok ellentmondásosságának volta, és végül az álomszerű várva várt egyesülés, ami álom marad egészen a halálig. Addig pedig az „uccazaj”, mint a valóság, az emberi élet háttérzenéje és jelene, színtere van csak számunkra, ahol túrnunk és törődnünk kell.

A *Harmadnapon* című vers, amely a kötet címadó verse, a Krisztus passió történetét és feltámadását jeleníti meg. A költő lágervalóságában eltöltött emlékei is felidéződnek itt, erre a „ravensbücki fák” képe utal, valamint a „hitvány zsoldosok”.

Érdekes, hogy a legtöbb mondatot kötőszóval indítja, ami biblikus hatást kölcsönöz a műnek, valamint a képek közötti gyors váltások is ezt erősítik.

Az első versszakban mintegy a feltámadás pillanatait próbálja leírni, majd a másodikban már tömör megállapításokat tesz, amelyek egyértelműen a szenvedéstörténetre utalnak. A legyőzte a halált kijelentéssel, akarva-akaratlanul is egy erős, legyőzhetetlen istenkép jelenik meg előttünk. A latin szöveg beillesztése („*Et resurrexit tertia die*” azaz *Harmadnapon feltámadott*) csak jobban megerősíti az előzőekben elhangzottakat az archaikus szöveg eredeti klasszikuságával.

Amiért a lágerben átélt élményekre is lehet vonatkoztatni a költeményből annak, az az oka, hogy a szöveg nem tesz említést arról, hogy kit öltek meg, illetve, hogy ki győzte le a halált. A tény viszont, hogy úgy tűnik, Krisztusról van szó, ez mégsem kerül kinyilatkoztatásra, hozhatja összefüggésbe az áldozatok szenvedéseit az emlékezés fájdalmával, úgymond az ott látott szenvedések későbbi feltámadásával. A másik ok, amiért tekintő még inkább ilyen, mintsem vallásos műnek, az a kötetben ezt megelőző vers, amely a *Ravensbrücker passió* címet viseli, és egy áldozat utolsó perceit írja le a halála előtt.

A kötetben következő vers a *Jelenések VIII. 7.*, amelynek már a címe is árulkodó és a bibliai Jelenések könyvére utal vissza, amely a végítéletet fogalmazta meg.

Az egész vers hangvétele is ehhez a biblikusághoz igazodik. Érdekes, hogy minden sora kis kezdőbetűvel kezdődik, még Isten neve is kisbetűvel van említve. A másik ilyen, a költőre nem jellemző szerkesztés, hogy nem használ írásjeleket, csupán kettő kötőjelet és a verset lezáró felkiáltójelet. A szokatlan szerkesztés, a befejezetlenség, vagy valahonnan máshonnan való kiszakított részlet érzetét keltik. A *Panasz* című versben megjelenő madarak képe, itt is helyet kap.

A világ felbomlásának pillanatait az író szavakban próbálja bemutatni, de annyira gyorsan váltakozó víziókat jelenít elénk, hogy nehéz követni, és ez lehet az oka a hiányos szerkesztésnek is. Ha az eredeti bibliai szöveget olvassuk, akkor ez a költemény lényegében annak az olvasatelménynek az átírata, bár egyetlen közös pontjuk csak a tűz. A fentebb említett madár, a bibliában egy sas. Az újszövetségi látomásban jéggel és vérrel vegyesen lezúduló tüzeső, Pilinszkynél a tűzkorong a mennybolt színén jelenik meg [14].

A megfogalmazás miszerint „és lát isten égő mennyeket” a vers végére úgy egészül ki, hogy „*de látja isten nincsen arra mód/kitörni út remény e látomásból*”(52.o.), mintha egyfajta beletörődés lenne a végbe, de nem a versben beszélő részéről, hanem annak istene felől. Egy teljesen új istenképet hoz ezzel létre itt Pilinszky, egy az eddigiektől, mintha gyengébb, kisebb, hatalomtól mentes Urat látna. A következő versben aztán megváltozik a nézőpont és a lírai én már a saját szemszögéből meséli el érzékeléseit.

Az *Apokrif* című vers egy hosszabb hangvétellű költemény, amely akárcsak az előző, az ítéletnap pillanatait mutatja a lírai én szemszögéből. „*Mert elhagyatnak akkor mindenek.*”(52.o.) – kezdi írását Pilinszky, majd következik rengeteg, már úgy tűnhet az előző versben felsorolt víziók, például: menekvő madárhad, néma, nyugodt.

Megfigyelhető ellentét a vers és a biblia végítélet leírása között, hogy a lírai én - bár nincs kijelentve, hogy nem egy egyszerű emberről van szó, mégsem - nem alhat, mintha valamilyen fontos feladata lenne. Magát egy fához hasonlítja, ami szintén már

korábban is használt eleme, az egyik versének a Panasz címűnek. Ezután elbeszélőből egy öreg fa helyzetébe helyezkedik, majd kérdések következnek. Megfigyelhető egy kis visszaemlékezés a lágerben eltöltött időre:

„Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kint ismeritek?”(53.o.)

Majd ezt követően a következő sorok is erre utalhatnak, amelyben a versben beszélő szembeindul a pusztulással és hangtalanul lépked. Egy olyan emberről beszél, akinek semmije nincs, az árnyékán, a botján és arabruháján kívül.

A keserűség, a megbánás vezeti be a vers második részét:

„Ezért tanultam járni! Ezekért
a kései, keserű léptekért.”(54.o.)

Az álom és alvás újra előkerül, és az elbeszélő úgy van jelen, mint emlékezet, álom és valóság határán. A következő részben aztán egy meg nem nevezett illetőt emleget a Bibliából, aki hazatért. A tékozló fiú története elevenedik meg, és a lírai én is éppen így akart hazatérni, de valamiért nem tette, a visszatérés nem következik be.

Áhítozik a beszédre, valakivel, akit úgy szeretett és sosem lankadt mondani, mint egy kisgyermek, hogy megjön és megtalálja. Aztán megérzi a közelségét, de ez nem tölti el a várva várt nyugalommal: „*riadt vagyok, mint egy vadállat.*”(54.o.)–írja. Nem érti a szavakat, az emberi beszédet, a párbeszéd másik résztvevőjének nyelvét. A szavait hazátlannak és nem létezőnek titulálja. Akarva-akaratlanul is Babits Mihály *Jónás imájának* kezdő sora jut eszembe, amelyet így írt: „*Hozzám már hűtlen lettek a szavak*”.

A következő részben a lírai én magát különböző tárgyakkal azonosítja, és valakit továbbra is keres, sehol se vagy jelenti ki, ő maga pedig már csak egy fáradt árnyék, amely ugyan már nincs föld alá temetve, mint a Panasz című versében, de még mindig nem egészen élő.

A vers harmadik részben aztán megnevezi megszólításai tárgyát, azt, akihez beszélt, akihez vágyakozna, visszavágyna. Istent kereste egész ideig, de nem éri el

eredményesen. Az istenkép ebben a műben inkább távolságtartó, passzív. A lírai én az emberi élet elmúlását érzi és fogalmazza meg a következőkben.

A költő archaizáló stílusa és prófétai beszédmódja segíti az apokaliptikus hangulat megteremtését. A vers telített szemantikája és szimbolikája mély értelmi rétegeket hordoz, ami az egyetemes és az egyéni sors összefonódását tükrözi.

Nagyon összetett jelentéstartalmú versről beszélünk, az értelmezést nehezíti a töredezettség, a témák közötti hirtelen váltás. A modern magyar lírájára viszont jellemző ez a szerteágazás, amely az ekkor végbemenő külső környezet változásához köthető. A 20. századi ember elvesztette a bizalmát, a biztonságérzetét és ebből eredően a hitét is. Nem érzi közelinek, állandónak Istenét sem, ebből adódhat, hogy nem tudja hol és hogyan keresse, szólítsa meg.

A rendkívül hosszú költeményt a kötetben egy sokkalta rövidebb követi. Mintha a lírai én tényleg elvesztette volna a szavait, és ez a versben is tükröződik.

A *Négysoros* négy egyszerű kijelentő mondatból áll, de a mondatok sokkal több jelentést hordoznak. Egy tág táj képe jelenik meg előttünk az első mondatban, majd a homokos helyről egy esős városi éjjelre váltunk. A városra, mint helyre a plakát teremt asszociációt, a megfogalmazás pedig szinte érezteti az elhagyatottságot, a magányosságot, annak ellenére, hogy a plakátokat általában a környezet észreveszi, így írja le: „*Plakátmagányban ázó éjjelek.*”(55.o.). Az ázás, a Pilinszky művekben gyakran előforduló síráshoz hasonlíthatóak.

A harmadik sor belső teret hoz létre, egy világos folyosót és egy megszólítás hozza közelebb az olvasót: „*Égve hagytad a folyosón a villanyt.*”(55.o.). A magányból valamilyen közös térben vagyunk, amit a lírai én is, és a meg nem nevezet másik illető is jól ismer.

Az utolsó mondatban a szubjektum megszólal: „*Ma ontják véretem.*”(55.o.). Ez a kijelentés összekapcsolható az első mondatban említett alvó szegekkel, és a Jézus keresztre feszítésére utalhat. Az égve hagyott villany a folyosón pedig a halálát megelőző éjszakájának magányos virrasztásával hozható összefüggésbe.

A kietlen tájból egyre szűkebb terekbe történő behelyeződés, a modern emberre nehezedő városi létet, az idő, tér egyre inkább fogyó rohanását is jelentheti.

A *Négysorosban* Pilinszky tovább finomítja a tárgyiasítást és személytelenséget, miközben a költő érzékeny és mély gondolatokat közvetít az emberi sorsról és az önmegváltás vágyáról.

Más értelmezések szerint a költő, a tönkrement házasságának végét fogalmazta meg itt. Márkus Annával kötött, mindössze két hónapig tartó házassága válóperének éjszakáján írta meg a költeményt. 1953-ban ismerkedtek meg és 1955. október 12-én házasodtak össze [56]. Annak ellenére, hogy szerelmi házasság volt, Anna két hónapi együttélés után magára hagyta a költőt („*Égve hagytad a folyosón a villanyt.*”) [38, 66-68.o.].

A vers a *Csillag* nevű folyóiratban jelent meg, egy másik *A szerelem sivataga* című mellett, azért fontos ezt megemlíteni, mert a *Négysoros* első részében lévő jéghideg homokkal kapcsolható össze. Az, hogy a vers, a költő magára maradottságából született, egy tőle származó kijelentés is bizonyít: „*ezt a válóperem éjjelén írtam*” [7].

Egy másik értelmezés szerint pedig egyszerűen csak kedvelt írója, Franz Kafka ihlette meg ennyire a költőt, művei közül is a *Per* című [22, 44-49.o.].

Pilinszky János négysorosai közül a következő az *Agonia christiana*. A vers címe egy latin kifejezés, amely azt jelenti, hogy egy keresztény(-ség) haldoklása. A mű természeti képekkel kezdődik, majd az előzőhöz hasonlóan a harmadik sorban jelenik meg egy személy. Az inget és ruhát értelmezhetjük a halál metaforájaként, vagy éppen a halál kellékeként, amelyet az utolsó sorokban megfogalmazott állítás támaszt alá:

„*Felöltöm ingem és ruhám.*

Begombolom halálomat.”(56.o.)

Az élet egyhangúsága, életuntság érzését kelti a vers. A címen kívül semmi nem utal hitre, vagy Istenre, mégis láthatjuk benne a XX. századi ember problémáját, hogy már messze még a virradat, készülődik valahová. Siet, tennie kell a dolgát, és ebben a folytonos külső ingerekben gazdag és világban elfelejti, hogy ő maga nem élhet örökké. Minden egyes nap, amikor újra ruhát ölt, közelebb kerül a halálához.

Ezt a költeményt követi a négysorosok közül a harmadik, amely név szerint is *A harmadik* címet viseli. Ez már sokkalta inkább tekinthető istenes költeménynek. A három szereplő tekinthető a három keresztre feszített személynek. Jézus a három személy egyike, a legmaradandóbb ikon, a legveszendőbbnek a lírai én önmagát látja, a harmadik illetőről pedig egy szót sem ejt. Az istenkép itt távolinak, viszont tökéletesnek, öröknek érződik.

Ha megnézzük az előző kettő verset, ez olyan, mintha a *Négysoros* című folytatásaként lenne jelen. Kezdődik a vérontással, majd folytatódik a halállal, az *Agonia christiana* címűben és itt még messze a virradat, de az örökké fénylő, maradandó kép megjelenik, mintegy befejezésül *A harmadik* című költeményben.

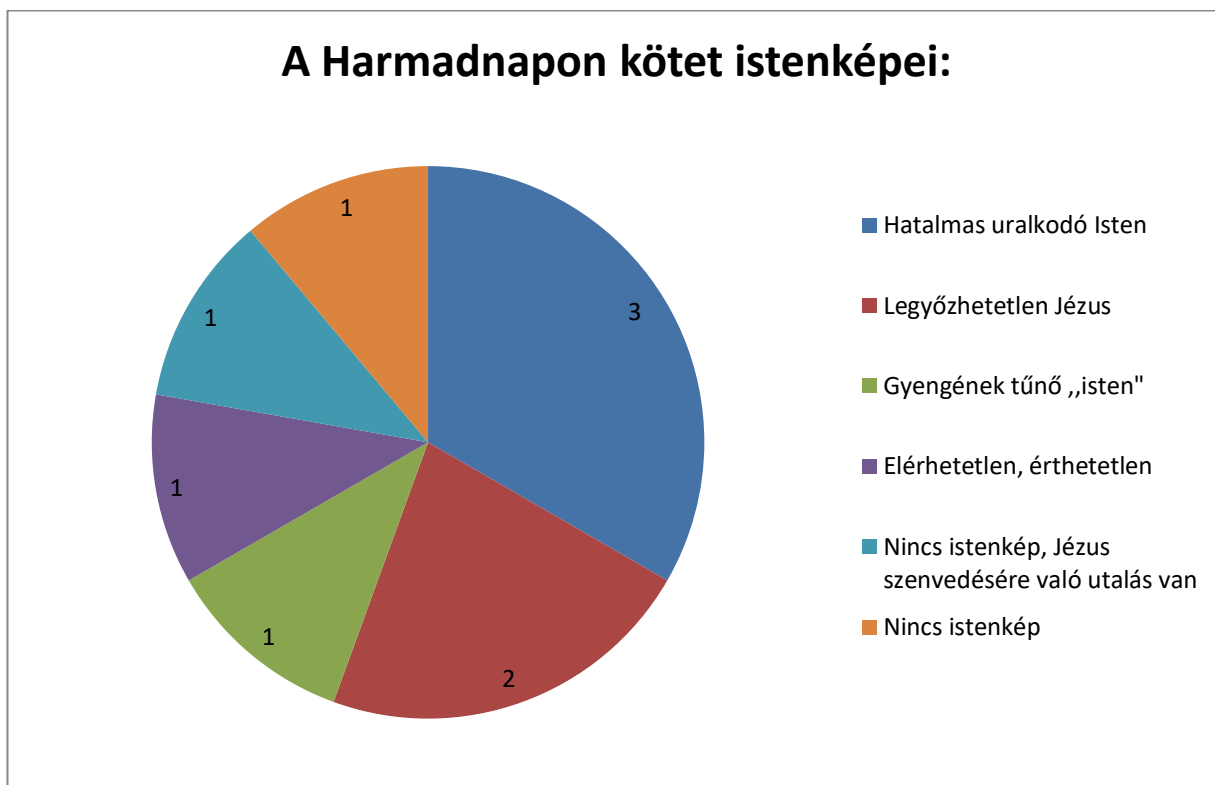
Pilinszky János *Harmadnapon* kötetében az általam vizsgált versek közül háromban jelent meg egy hatalmas, félelmetesnek ható Isten képe, aki uralkodik a lírai én felett, ezek voltak: *Panasz*, *Örökkön-örökké*, *Mire megjössz*. Ezekben a költeményekben azonban a tisztelet és szolgálatkészség mellett némi csendes elégedetlenség, panaszkodás is helyet kapott.

Kettő versben, a *Harmadnapon* és *A harmadik* címűekben jelent meg egy legyőzhetetlen, örökké fénylő ikonikus istenkép.

A *Jelenések VIII.7.* című versben egy tehetetlennek, gyengének látszó kisbetűs „isten” van jelen.

Az *Apokrif* egy elérhetetlen, távoli Istent mutat be, akinek a lírai én nem érti a nyelvét, és úgy fogalmazza meg, hogy olyan, mint akit régen szeretett.

A *Négysoros* és az *Agonia christiana* hasonlóak abban, hogy nincs jelen bennük konkrét istenkép, viszont míg az elsőben utalások vannak Jézus Krisztus szenvedésének cselekményeire a lírai én kijelentése által, addig az *Agonia christiana* lényegében nem jelenít meg istenképet.

A *Szálkák* kötet 1972-es megjelenése újabb fordulat volt Pilinszky költészetében. Nagy hallgatás után, rengeteg, majdnem annyi verset közölt, amennyit egész addigi munkássága alatt. Azonban, ha megfigyeljük, ezeket a verseket egyértelművé válik, hogy sokkal rövidebbek, tömörebbek, a kötet címe is erre utalhat.

Ha végigtekintjük, az eddigi pályáját láthatjuk, hogy a vallás mindig így vagy úgy, de beépült művei részébe, ha ezt figyelembe vesszük, akkor a szálkák utalhat egy bibliai részletre, Máté evangéliumának 7. fejezetében található egy rész, az ítélekezésről. A történet lényege: „Miért nézed pedig a szálkát, a mely a te atyádfia szemében van, a gerendát pedig, a mely a te szemedben van, nem veszed észre?” (Máté 7,3.). A *Harmadnapon* kötetben gyakran előkerült az ítélet, végítélet megfogalmazások, ez ebben a kötetben is jellemző téma.

A **Mielőtt** című versben is ezzel kezdi gondolatmenetét a költő. Azt állítja, a jövőről nem sokat tud, de a végítéletet maga előtt látja, akárcsak az fentebb elemzett verseknél, itt is mintegy víziót, írja le a jelenetet. A költeményben az Atya, egy hatalmasnak ható erő, aki az emberek keresztjeit, mint egy apró szálkát, veszi vissza azt. Az angyalokat, a mennyek állatainak nevezi, akik a világ utolsó lapját felütik. Ez

a megfogalmazás hasonló a *Jelenések VIII.7.* című versében megfogalmazott gondolatokkal.

Ha a kötet előző versét áttekintjük, amely az *Azt hiszem* címet viseli, akkor láthatjuk, hogy az előző kötetben is gyakran megfogalmazott szerelem és istenszeretet hasonló módon nyilvánul meg Pilinszkynél. A „szeretlek” egyszerűnek, könnyednek ható kifejezése, nem mutatja azt, hogy nehéz lenne bármit is kimondania. A sírás is egy ilyen jellegzetes cselekvés, mindkét versben, illetve az előzőekben is gyakran előfordul.

A vers befejező részében mintha egy teljesen másik jelenethez vezetné az olvasóját a lírai én, egy hirtelen támadt tülekedő tömeg képét írja le, akik sírásukkal fölszabadítják a tengert, mielőtt asztalhoz ülnének. Az „asztalhoz ülés” több jellemzően vallásos jellegű motívum, mint például: az utolsó vacsora története, vagy az úrvacsorai áldozás. Melynek alapjai a Jézus kereszthalála előtti utolsó vacsorán nyugszik, amelyet a tanítványaival fogyasztott el. Nem melleleg a kötetben helyet kap, egy rövidebb négysoros vers is, *Vacsora* címmel, amely egy kérdést vet fel, az olvasója elé, a vers így hangzik:

*„Ismeritek a megterített asztalt,
"a kihűlt tálak közeit",
jól tudjátok mindannyian a leckét,
mire gyűltetek össze hát?”(100.o.)*

A következő vers, amellyel foglalkoztam a *Minden lélekzetvételek* címet kapta, amely egyből utal is a tartalomra. A lírai én, az emberi élet végességét és az isteni hatalom végtelenségét hozza összefüggésbe, a lélekzetvételek és a tenger hullámozásának leírásával. Az ember, a lélek, minden egyes szívdobbanással közelebb kerül a leterítő véghez. Mégis különösnek látja, hogy a tenger halhatatlan pedig hullámozik, akár csak egy ember mellkasa mikor lélegzik. A szóalkotás is érdekes itt, mert nem lélegzetvételeknek, hanem lélekzetvételeknek írja le Pilinszky ezt az érzéssel összefüggésbe hozott cselekvést. Ady Endrére volt jellemző ez a fajta létrehozás, szóteremtés. Például az *Elbocsátó szép üzenetben*, - de más verseiben is - található: álhit, volt-Léda, rádfogásaim, magamimádó, stb.

A tengerpartról egy mezőre kerülünk a következő részben. Itt Isten az örökké fentről jövő hatalmának földi megnyilvánulását kutatja a lírai én. A végesség és végtelenség kérdését veszi megfigyelés alá, hogy e kettő összeférhetetlen dolog, hogyan tud mégis egymás mellett jól megférni.

Az utolsó részben a saját kérdésére ad választ. A füvek lemondó élete és az halandók szívütése kerül összekapcsolásra, és ezt dicsőségnek látja a versben beszélő. Dicsőség, hiszen része lehetett a nagyobb egésznek, amely Isten nyugalmas boldogsága. Egy minden fölött álló, nyugodt, boldog istenképe mutatkozik meg ebben a költeményben.

A *Nincs több* című versben előtérbe kerül az ítélet, mint emberi ítélet és, mint utolsó ítélet jelképe. Egy bűnöző kerül szembe a lincselő tömeggel. Az egész művön végigvonul egyfajta felmentés, a bűnös, aki jó, aki lát megjelenése. Pilinszky költészetében nem új ez a szemléletmód, gyakran ír gyilkosságról, bűnözőkről, amely betudható kedvelt írói Franz Kafka vagy Dosztojevszkij hatásának [59]. A kötetben belül megtalálható egy másik költemény is, amely Dosztojevszkij híres regényének címét viseli, azaz a *Bűn és bűnhődés*. Érdekes, hogy a *Szálkákat* követő kötetben, a *Végkifejletben* két vers is helyet kap, amelynek címe szintén Dosztojevszkijhez köthető, egyik regényének szereplője elevenedik meg ezekben, mint vendég vagy látogató, cím szerint ezek a *Sztavrogin elköszön* és a *Sztavrogin visszatér* versek. Pilinszky János *Végkifejlet* kötetét végig olvasva láthatjuk, hogy a témák között nagyon hangsúlyos a bűn és gyilkosság köré épülő gondolatok kifejtése.

A *Nincs több* versben megfigyelhető egyfajta ellentmondásosság, csak a bűnöző tudja elkiáltani a világ minden bánatát, és egyedül ő tudja elhallgatni Isten titkát a lincselő tömeggel szemben. Nincs megnevezve azonban ez a titok, pedig a ciklus amiben ez a vers helyet kapott is az *Egy titok margórája* nevet viseli. Ugyanígy érthetetlen, hogyan tudhatja a bűnöző Isten titkát?

A második rész lehet a magyarázat mindenre, melyben az van megfogalmazva, hogy egyedül a bűnösök szeméi méltóak arra, hogy észrevegyék a halált. Az elmúlás, ami ha egy gyilkosról beszélünk például, akkor ő az egyetlen, aki valamelyest tisztában van a halál jelentőségével, láthatja áldozata utolsó elmúlását, mint egy virág

„átöltözködését”. A másik ellentét a bűnös és Isten titkának elhallgatása, valamint a hallgató bűnös hallgatása a lincselő tömeggel szemben található. A Pilinszkytól jól megszokott hallgatás kerül megint beépítésre a műben.

A *pokol hetedik köre* című verséről akarva, akaratlanul is Dante, *Isteni színjáték* című művére gondoltam. Ebben az elbeszélő költeményben megtalálható egy felosztás, amely a poklok különböző körökre osztja. A hetedik kör az erőszaktevők köre, három gyűrűje van: gyilkosok, rablók; öngyilkosok; istenkáromlók. A fentebb említett bűnösök ismét helyet kaptak közvetlen formában. A lírai én ezek körébe sorolja magát, „itthon vagyok.” – írja. A folytatásban, szól valakihez, de nincs megnevezve a megszólított, viszont engedélyt kér, mintha valaki tőle hatalmasabb lenne az illető. A lepihenés és alvás cselekvése itt is előjön újra, a *Harmadnapon* kötet elemzett verseiben gyakran előforduló megfogalmazás volt.

Az, hogy ebben a versben úgy fogalmazza meg gondolatait, hogy az eddigi magas pozícióból (mennyből) leviszi az istenképét a pokol hetedik körébe, teljesen új árnyalatot hoz az eddig szinte egyszínű képbe. Az, hogy a lírai én nem a gonoszról, hanem Istenéről beszél, a vers utolsó sorából derül ki, amelyben így fogalmaz: „hiszen itt is jelen vagy”. Ezzel egyfajta teljhatalmat nyilvánít ki, az ő Ura részére.

A *Címerem* című verse talán az elemzett művek közül a legszagatottabb, szerteágazóbb. A kezdő részben, egy egyszerű megállapítást tesz magára nézve a versben beszélő, melyben kijelenti, hogy a kegyelem és öröm is együtt érte azzal, amit ő „nyomoruságnak” nevez. Az érzések ambivalenciájára, az életre gondolhat.

A következő rész ezt a kettőséget fejti ki: szög és olaj. Jézus kereszthalálára emlékeztető motívumok, a szög a keresztre feszítés egyik eszközkelléke volt, a másik az olaj, amely szintén gyakran előforduló anyag a bibliában. Pilinszky is ezt a két dolgot nevezi meg címereként, viszont nem találja a szavakat, gondolatokat, nem tudja, mi legyen ennek a címernek a szövege. Később, már a *Végkifejlet* kötetben található Trónfosztás című vers, adhat szöveget ennek. A rövid, de annál hatásosabb, határozottabb kijelentés így hangzik: „*Táblára írva nyakadba akasztjuk történeted.*”(137.o.). Ha ezt figyelembe vesszük, akkor láthatjuk, hogy az ítélet, a

„szöveg” nem a saját dolgunk, hanem valaki más, vagy egy kollektív döntés, az egyéntől függetlenül, azaz, ha úgy tetszik ítélet, vagy szálka a másik szemében.

A harmadik részben is megmarad az ellentétesség, de állítja a lírai én, hogy mindent megért. Majd a negyedik részben ez a bizonyosság mégis eltűnik: „*De ez is mit jelent?*”(107.o.) – írja. Egy az *Apokrif* költeményében is említett dolog, a prés jelenik meg itt is, viszont a lírai én már nem árnyékként látja magát ezen, hanem belekényszerül és magára marad. A vers befejezése egyfajta önállóságot fejez ki, amit a versben beszélő kijelentése hangsúlyoz: „*(Nekünk magunknak muszáj...) Befejezniünk a mondatot.*”(107.o.), mely mondat nem tisztázza, hogy az életről vagy magáról a költeményről van e szó. Az önállóság viszont inkább magára maradottságnak hat, hiszen présbe kényszerül és kénytelen befejezni azt, ha akarja, ha nem.

Az *Én gyenge voltam* című verse a megszokott rövidektől is rövidebb, mindössze három sor. A versben beszélő azt állítja magáról, hogy gyenge és kevés volt. Teljesen mindent elveszített, és csak annyi maradt számára már, hogy valaki más üdvét szemmel kövesse. Az üdvözülni készülő illető nincs megnevezve.

Ha folytatjuk a kötet további verseinek olvasását láthatjuk, hogy ez rövid vers egyfajta felvezetésnek is tekinthető a következő művéhez, mely *A tékozló fiú keresése* címet kapta. A cím ismét csak témamegjelölő, a bibliából jól ismert történet, a tékozló fiú történetének egy teljesen más tartalmú megfogalmazása. A tékozló fiú a történet végén megtaláltatik, a versben viszont a tékozló fiú csak kerestetik, de meg nem találtatik. Többen keresik, valószínűleg a szülei, mert így fogalmaz: „A mi fiunk”, de a keresést feladják. Megtalálnak egy házat, amelyről azt minősítik, hogy ott lakott, és látják és megfigyelik a szobát, amely hideg. Pilinszky *Harmadnapon* kötetében gyakran használt jelző volt, a hideg vagy ennek valamilyen megnyilvánulása.

A *Marhabélyeg* című költemény két részre tagolható. Az első részben a lírai én az élet folyamatába - a rosszba is, és a jóba is - kétség nélküli beletörődése fogalmazódik meg. A szenvedésekre úgy tekint, mintha megérdemelt bélyegei lennének. Várja, jó érzéssel tölti el a halálba történő átlépése, ahová elégedettséggel megy, mert minden, amit megérdemelt, megfogalmazása szerint jó volt.

A második részben újra előkerül a keresztre feszítés cselekménye, csak hogy nem egy valaki tenyerébe, hanem a világ tenyerébe kalapálnak szeget, majd a következő sorokban átvált a beszélő és magáról beszél úgy, mintha ez vele történt volna. Babits Mihálynak van egy hasonló költeménye, *Az elbocsátott vad* melyben a lírai én magát megjelölt vadnak írja le:

*„Azóta bolygok a viharban
vadmódra - de az ő jele,
erejének bélyege rajtam
hogy ne nyughassam nélküle...”*

A kötet *Most* című versében egészen az utolsó versszakig semmi nem utal arra, hogy istenes versről, vagy egyáltalán hittel kapcsolatos gondolatokról lenne szó, és ott is csak elvetve egy cselekmény leírásban.

Az első versszakban az élet két végpontját fogalmazza meg, az újszülött és a haldokló ellentétét, és mindkettő ő egyben.

A következő részből már lehet következtetni valamelyest a vers biblikus jellegére, a „Most felvezetnek.” kezdés, Jézus útjára emlékeztető hangzású, amikor a kereszttét a hátán cipelve vonult fel a Golgota hegyére. Ezt, azért is említem, mert a harmadik versszak utolsó mondata is a történet e részéből való mozzanatot ír le. A kereszttúton ugyanis Jézus háromszor esett el, és a versben hasonlóan megfogalmazva ez a pillanat így hangzik:

*„Engedelmesen
utoljára még megkapaszkodom,
rátok testálva koppanásomat.”(108.o.)*

A vers utolsó mondata, és általában ennek a történetnek e része az író egy későbbi kötetének egyik költeményében is visszatér. A *Végkifejlet* kötet első verse, melynek *Visszavonom* a címe, éppen ezt a mondatot vonja vissza, mondván:

*„Rátok testálom koppanásomat”,
írtam nemrég. Most visszavonom.
Nem érdemlem meg ezt az utolsó
mozdulatot.”(123.o.)*

Pilinszky János *Szálkák* kötetében az általam vizsgált versek közül háromban jelent meg egy hatalmas, mindenek fölött álló Isten képe, aki uralkodik a mindenség fölött, ezek voltak: *Mielőtt*, *Minden lélekzetvétele*, *A pokol hetedik köre*.

Kettő versben, a *Nincs több* és a *Címerem* nem jelent meg istenkép.

Az *Én gyenge voltam* és *A tékozló fiú keresése* címűekben, egy a lírai én hibájából (gyengeségéből) elvesztett üdvözülés, Isten és atya képe rajzolódott ki.

A *Marhabélyeg* és a *Most* címűekben nincs jelen istenkép. A versben beszélő Jézus szenvedéseivel azonosul.

A vizsgált versek alapján Pilinszky istenképe leginkább olyan szavakkal jellemezhető, mint emberi és mindenekfelett álló. Emberi, mert például a *Most* című költeményben az elesés, mint emberi gyengeség vagy akár, mint a bűnbeesés értelmezhető. Hasonlóan bűn jelenik meg a *Nincs több* című költeményben is. Mindenek felett álló pedig, mert *A pokol hetedik köre* azt fogalmazza meg, hogy Isten mindennek Ura. Ez a vers egyébként átveszi a *Panasz*, *Mire megjössz*, és *Örökkön-örökké* című művek egyik cselekményét az alvást, lepihenést. Ebben a három műben nagyon erőteljesen jelenik meg és jelentődik is ki egy hatalmas uralkodó Isten képe. Ez az istenkép megmarad a *Mielőtt* című költeményben is, és az fentebb említett három mű sírás cselekményét építi magába.

A *Jelenések VIII. 7.* című versben Isten gyenge, meg van nevezve, de a név kisbetűvel van írva, ezzel is érzékeltetve, mintha elveszítette volna hatalmát és a végítélet eseményeinek csak szemlélője és nem irányítója volna. Ezt a távolságtartó, tehetetlen istenképet megőrzik az *Apokrif* és a *Négysoros* című versek is.

Az elemzett két kötetnek vannak olyan művei is, amelyekben nem fejeződik ki semmilyen istenkép, mintha nem lenne jelen benne. Az istenes versek közé azonban mégis beletartozik, mert vallásos motívumokat jelenít meg. Ilyenek voltak az: *Agonia christiana*, *Mielőtt*, *Én gyenge voltam*, *A tékozló fiú keresése*. Ezek közé a versek közé sorolható volna még a *Marhabélyeg* és a *Címerem* is, azonban az elsőben lényegében Jézus szenvedésébe való belenyugvása fejeződik ki, viszont inkább a lírai én behelyezkedése által. A *Címerem* az ember magára maradottságát fogalmazta meg, de érződik belőle Isten létezése, csak távoli és az istenkép megfoghatatlan, megfogalmazhatatlan.

3.5. A vallásos líra, többek között a modern magyar istenes költészet helye a kárpátaljai iskolai oktatásban

Amint azt az általam vizsgált író életművéből is megfigyelhettük, a hit, az életünk bármely részén kibontakozhat. A „vallásos” művek éppen annyira részét képezik az irodalomnak, mint az ott jelenlévő összes többi téma. Gyakran ezek összefonódnak és egy művön belül jelenik meg, a hit és a hazafias érzés kifejeződése. A hit, valamely az embertől és világtól felsőbbrendű lényben, már a kezdetektől fogva jelen volt az ember életében, így az irodalomban is. Tekintve, hogy az irodalom szerves részét képezi az iskolai oktatásnak, onnan sem maradhat ki az ilyen jellegű témákkal való foglalkozás.

Amint azt az általam vizsgált író életművéből is megfigyelhettük, a hit, az életünk bármely részén kibontakozhat. A „vallásos” művek éppen annyira részét képezik az irodalomnak, mint az ott jelenlévő összes többi téma. Gyakran ezek összefonódnak és egy művön belül jelenik meg, a hit és a hazafias érzés kifejeződése. A hit, valamely az embertől és világtól felsőbbrendű lényben, már a kezdetektől fogva jelen volt az ember életében, így az irodalomban is. Tekintve, hogy az irodalom szerves részét képezi az iskolai oktatásnak, onnan sem maradhat ki az ilyen jellegű témákkal való foglalkozás.

A líra, a szó művészetének eszközével segít alakítani, fejleszteni, gazdagítani a tanulók lelkivilágát, és hatással van az egyéni erkölcsietikai értékrend kialakulására. Fejleszti továbbá az alkotóképességet, az esztétikai ízlést is. A személyiség mindenirányú fejlesztésének, szellemi gazdagításának, elősegítése és ösztönzése a mai modern világban elengedhetetlen, és hol máshol lehetne ezt a leginkább elvégezni, ha nem az oktatás során.

A kárpátaljai általános oktatási rendszerű tanintézetek, hatodik osztályától kezdődően kap érdemi figyelmet a téma. Debreceni Anikó: Integrált irodalom (magyar és világirodalom). Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára [15] című könyve és az általános érvényben lévő tanterv alapján, helyet kapnak az olyan témák, mint: a mítoszok; eposzok; teremtéstörténet; a Biblia; a népi imádságok, könyörgések. Irodalommal összesen 70 órát foglalkoznak. A

népköltészet világára, melynek keretein belül a népi imádságokról és könyörgésekről tanulnak a tanterv 12 tanórát ír elő. A mítoszokkal, eposzokkal és a teremtéstörténettel 8 tanórán keresztül foglalkoznak. 5 tanórát ír elő a tanterv a Biblia és azon belül bibliai történetek oktatására.

A hetedik osztályban jelentősen nagyobb hangsúlyt kap a tárgykör, itt a tanulók foglalkoznak: az eposzokkal, egyházi epikával, legendákkal (szentekről), a reformáció korával, Balassi Bálinttal (itt külön alfejezetet szentelve istenes verseinek), Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című művével, mely szintén kapcsolódik a vallásos művekhez [16]. Irodalommal itt is szintén 70 óra keretein belül foglalkoznak.

A nyolcadik osztályban tanulnak a magyar reformkorról, a biblikus-zsoltáros hagyományos himnusz-költészetünk legismertebb darabjairól; a Szózáttal és a Nemzeti dallal is foglalkoznak. A modern irodalommal, azon belül a modern magyar irodalommal, az iskolai oktatás kilencedik osztályában ismerkednek meg a tanulók. Itt foglalkoznak a XIX. század végi líra átalakulásával azon belül: Baudelaire, Verlaine, Rimbaud munkásságával, költészetüknek újszerűségével. A tanterv erre 2 tanórát ír elő. A magyar irodalom XX. századi alakulásával és a Nyugat első nemzedékének alkotóival, Ady Endrével, Babits Mihállyal és Kosztolányi Dezsővel is. Ezekre a témákra összesen 12 tanóra áll rendelkezésre [17]. Adynál és Babitsnál bővebb információ található, Kosztolányi Dezsőnél viszont nem jelenik meg vallásosságával, hitével kapcsolatos említés a tankönyvben.

A tizedik és tizenegyedik osztályban a tanulók olyan témákkal foglalkoznak, mint: az európai kultúra és irodalom kezdete (ezen belül az eposzokkal); a korai középkor irodalmával (az ókeresztény irodalommal). Foglalkoznak: a középkor magyar irodalmával (az első nyelvemlékek és magyar nyelvű legendák); Dante Alighieri és François Villon munkásságával; a reneszánszsal és humanizmussal Európában; a reformációval és azon belül Balassi Bálint munkásságával; a barokk korszak irodalmával itt többek között: Pázmány Péter és Zrínyi Miklós műveivel; a továbbiakban pedig a felvilágosulással is.

A tantervben és a tankönyvben foglalt témakörök alapján látszik, hogy a hit és az irodalom szoros kapcsolatban állnak egymással, és az iskolai oktatásban is helyet kap a téma.

Pilinszky János költészetének oktatását is szerettem volna áttekinteni, azonban a kárpátaljai közoktatásban nem kap helyet a tantervben, sőt említés sincs róla az adott korszaknál.

BEFEJEZÉS KÖVETKEZTETÉSEK LEVONÁSA

Pilinszky János költészetét áttekintve akarva, akaratlanul is felfedezhetjük milyen nagy hatással volt rá a hite. A bibliai történetek, a keresztény világszemlélet szinte majdhogynem mindig utat talált a versei tartalmába és így vagy úgy beleszövődött. A számos szakirodalom tehát nem véletlenül, alaptanul, vagy légből kapottan nevezte őt „katolikus költőnek”.

Napjainkban, ha modern magyar irodalomról beszélünk, önkéntelenül is a *Nyugat* és a magyar irodalom olyan halhatatlan szerzői jutnak eszünkbe, mint: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és a folyóirat számos másik kiemelkedő alkotója. Kevesebb szó esik azonban a későbbi szerzőkről, az *Újholdasokról*, mint például Pilinszky Jánosról. Szinte megismételhetetlen és egyben istenáldotta évtizede volt ez a magyar irodalomnak. A modernség sikere talán éppen abban rejlett, hogy egyszerre tudott megszületni, ezzel az írói nemzedékkel. Végig tekintve a különleges és tehetségesebbnél tehetségesebb alkotókból álló csapaton, azt hihetjük könnyű volt nekik. Nem volt az. Kivétel nélkül mindnyájukat érték támadások, és mikor Ady Endre és a *Nyugat* meghozta a modernséget a magyar irodalomba, párhuzamosan jelentek meg az ez ellen tiltakozók is.

A másik nehézséget, az ebben az időszakban zajló világháborúk okozták. Az emberek addigi biztonságérzetét felváltotta a szorongás, a félelem, a bizonytalan jövő miatt. Ezt a bizonytalanságot talán még inkább érzékelték a kor írói. Elhivatottságukhoz híven próbáltak szót emelni a háború ellen és a béke mellett. Nem lehet véletlen, hogy műveikben a prófétai magatartás, a kiválasztottság érzésének kijelentése vagy erre való utalás jelenik meg. Értelmet szerettek volna találni az értelmetlenségben. Egyesek közülük ezt az „értelmet” nem máshol, mint a hitükben keresték és a kérdéseikre, kéréseikre a választ Istentől várták. Attól az Istentől, aki földi pásztorává és prófétájává tette őket. Pilinszky János könnyen vállalta magára ezt a szerepet. A költővel készült egyik interjú során arról beszélt, hogy ő nem szeretne

egyéb lenni, mint tanúságtevő. Ebből a kijelentéséből a Nyugat költőire is emlékeztető „prófétai” szerepvállalás érződik ki.

Pilinszky János a világháború után kezdi el igazán ontani magából a verseit. A koncentrációs táborokban átélt események után nem tudott elhallgatni, bár szinte minden művében helyet kap a csend, hallgatás és csendben tűrés kifejeződése.

A költő véleménye a pszichológiáról egészen új megközelítéseket adott a művei áttekintése során. Ott úgy fogalmazott, hogy azért nem kedveli a pszichológiát és általában a pszichológusokat, mert azt tanítják, hogy a problémákra mindig van megoldás. Ő viszont úgy gondolja, hogy az életben tragédiák vannak, és irgalomra van szükség. Az általam elemzett versek során, ez főleg a *Szálkák* kötetnél volt jelentős. Itt ugyanis az istenkép annyira megváltozott, hogy valamilyen mód a bűnhöz kapcsolódott. Azonban nem ez volt az egyetlen különbség az általam vizsgált kötetek között. Míg a *Harmadnapon* kötetben sokszor jelent meg Isten, mint hatalmas, a szolgája fölött uralkodó erő, addig a másik kötetben már csak elvétve van így emlegetve.

A vizsgált két kötet ugyan nagyon sok hasonlóságot is mutatott, de ezek inkább voltak az író költészetének egészére jellemző vonások, nem pedig a két kötet közötti rokonságra levezethető közös pontok.

A költő műveinek elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a modernizmus istenképe, akárcsak maga az a modernizmus változékony. Ennek okai különbözőek lehetek: a világháborúk, és azok hirtelen hatásai a társadalomra, és így az azt alkotó emberekre. Az egyre növekvő urbanizáció, amely magába foglalta az emberi élet felgyorsulását, de egyben az egymástól történő elzárkózást is.

Az első kötet, a *Harmadnapon* című versei még egy hatalmas, megnevezett, jelenlévő bár mégis távoli Isten és hozzá vágyakozó, a találkozás pillanatára türelmesen vágyakozó és várakozó szolga kapcsolatát jelenítette meg előttem.

A *Szálkák* kötet verseiben szinte meg sem jelenik a fentebb említett istenkép, vagy általában Isten megemlézése. Az istenkép itt leginkább Jézus szenvedéseire összpontosít, az által alakítódik. Azért alakítódik, mert nem egészen istenképről,

mintsem inkább a lírai én, Jézus szenvedéseinek képébe történő behelyezkedéséről láthatunk leírásokat.

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

1. A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920. Szerk.: Téglás János. – Budapest, 1996.
2. Ady Endre összes versei. I–II. – Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
3. Ady Endre. Az Isten az irodalomban. (In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/10-kotet-6E97/cikkek-tanulmanyok-1910-január1912-december-6E98/4-az-isten-az-irodalomban-6ECF/>)
4. Arany Zsuzsa: Kosztolányi Dezső élete. – Osiris kiadó, 2017.
5. Babits Mihály összegyűjtött versei. – Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
6. Babits Mihály: Könyvről könyvre. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17597.htm>
7. Balázs Imre József: Plakátmagányok, <https://plakatmagany.transindex.ro/balazs-imre-jozsef-plakatmaganyok/>
8. Baráth Ferenc, Kosztolányi katolicizmusa. – Vigilia 1938, 447; M. J.: Legyen az irgalom az én bíróm, Katolikus Szó 1985.III.
9. Baudelaire, Verlaine, Rimbaud válogatott versei. Válogatta: Szegzárdy–Csengery József. – Budapest, 1963.
10. Béládi Miklós, „Pilinszky János”, in: A magyar irodalom története, 1945–1975, szerk. Béládi Miklós. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986) 566.o.
11. Bozók Ferenc: Széljegyzet Paul Verlaine vallásos verseihez. <https://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2010/37/17>
12. Charles Baudelaire, „A modern élet festője”, ford. Csorba Géza, in Charles Baudelaire, Válogatott művészeti írásai, vál., ford., bev., jegyz. Csorba Géza. – Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964.129–163.o.
13. Czeizel, Endre (2000. 05). „Pilinszky János családfájának értékelése”. Kortárs irodalmi és kritikai folyóirat 44. <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00036/czeizel.htm>
14. Csokits János: A végítélet víziója Jékely Zoltán és Pilinszky János verseiben. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00111/060105.html>

15. Debreceni Anikó: Integrált irodalom (magyar és világirodalom). Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára. Львів, Видавництво „Світ”, 2014.
16. Debreceni Anikó: Integrált irodalom (magyar és világirodalom). Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 7. osztálya számára. Львів, Видавництво „Світ”, 2015.
17. Debreceni Anikó: Integrált irodalom (magyar és világirodalom). Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 9. osztálya számára. Львів, Видавництво „Світ”, 2017.
18. Diós István: A szentek élete I. kötet. Szent István Társulat - A Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár állományában. 72-73.o.
http://www.ppek.hu/konyvek/Dios_Istvan_A_szentek_elete_I_1.pdf
19. Dr. Gremesberger László, Gyeskó Ágnes: Pilinszky János (1921-1981) In: Ki kicsoda a magyar irodalomban.
<https://web.archive.org/web/20140803133145/http://mait.freeweb.hu/nagyalkotok/pilinszky/pilinszky.html>
20. Földessy Gyula. Ady Endre édesanyja. In: Memoriam. Nyugat, 1937. 12. szám.
21. H. Richard Niebuhr: Krisztus és kultúra. – Budapest - Sárospatak, Harmat Kiadó - Sárospataki Keresztyén Filozófiainstézet, 2006.
22. Hamar Péter: Befogadás-esztétikai megfontolások Pilinszky János Négy sorosának értelmezéseiben. 44-49.o.
https://epa.oszk.hu/03500/03573/00162/pdf/EPA03573_mn_2020_01.pdf
23. Héber Blanka: Végül mindig Isten útját követtem.
<https://vates.hu/blogs/publikaciok/pilinszky-janos-elete>
24. Ifjú szívekben élek? Vallomások Adyról. Szerk.: Vezér Erzsébet. – Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1969. – 110-111.o.
25. Jan Assman. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 59-58, 207-208.o.

26. Kappanyos András: A modernség változatai. 55.o.
<http://real.mtak.hu/99403/1/Kappanyos.pdf>
27. Keresztury Dezső. Ady Endre. Halálának 25-ik évfordulójára. – Budapest: Magvető Kiadó, 1970. (In: <https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/ady/keresztu.htm>)
28. Kiss Károly. Az Illés szekerén bibliai szöveg-hálózata. (In: http://www.irodalomismeret.hu/files/2011_3/kiss_karoly.pdf?fbclid=IwAR3li3nb5dN4m7nh3EWvfICTRdmbfsf1CzRMQRTjGFMjOu_sQQbIo_gQ1ZU)
29. Klasszikus német költők, II. kötet – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.
30. Komlós Aladár: Problémák a Nyugat körül. – Magvető Kiadó, 1978, 133.o.
31. Kosztolányi Dezső: Rilke (Az isten).
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00040/00991.htm>
32. Kovács Beatrix: A Nyugat folyóirat története. – Debrecen, 2008.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/44412/szakdolgozat.pdf>
33. Kovács Sándor: Isten embere – Budapest, 1966. 183.o.
34. Ludwig Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés. Ford.: Márkus György. – Bp., Akadémia Kiadó, 1963., 219.o.
35. Margócsy István: „A szegény kisgyermek panaszai”. Irodalomtörténet, 1986/1., 95-102.o.
36. Nádasdy Ádám, „A »modern« és a belőle képzett fogalmak jelentésés használat-története”. Replika 30, 1998. 33–40.o.
37. Nádor Koppány Zsombor: Új evangelizáció és kultúra - A keresztény üzenet létjogosultsága és dialógusképessége a posztmodern társadalomban. Ludovika Egyetemi Könyvkiadó, 2023., 59-83.o.
38. Nyári Krisztián: Így szerettek ők. In. Uő.: Mintha valami elfelejtett reménységem teljesült volna. – Corvina, Budapest, 2012., 66-68.o.
39. Peter Rickman: Rilke's God. 2014.
https://philosophynow.org/issues/101/Rilkes_God
40. Pilinszky János: Önéletrajzaim. Szöveggondozás, utószó, jegyzetek: Bende József. Budapest, Magvető Kiadó, 2021.

- 41.Pór Péter: A szimbolista fordulat Ady költészetében. Valóság, 1974.
- 42.Schein Gábor: Az Újhold költői. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/irodalmunk-a-masodik-vilaghaboru-utan-437A/az-ujhold-koltoi-schein-gabor-4429/>
- 43.Schöpflin Aladár: Ady Endre nagyváradi évei. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00585/18292.htm>
- 44.Sebők Melinda: A nyomorúság lim-lom tájai. <https://irodalmijelen.hu/2021-nov-10-1255/nyomorusag-lim-lom-tajai>
- 45.Sebők Melinda: Halálmotívum Rónay György és Pilinszky János tájköltészetében. – Kairosz, Budapest, 2010.
- 46.Sebők Melinda: Pilinszky transzcendens csendje. https://irodalmijelen.hu/2019-nov-01-1230/pilinszky-transzcendens-csendje#_ftn1
- 47.Sipos Lajos: Új törekvések a költészetben. A Nyugat folyóirat és nemzedékei. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/szazadveg-es-megujulas-40C9/uj-torekvesek-a-kolteszetben-sipos-lajos-410D/a-nyugat-folyoirat-es-nemzedekei-4116/>
- 48.Stein Erzsébet: Pilinszky véleménye a pszichológiáról. <https://steinerzsebet.hu/2019/02/01/pilinszky-velemenye-a-pszichologiarol/>
- 49.Szabadi Judit: A szimbolizmus Magyarországon. (In: Jean Cassou: A szimbolizmus enciklopédiája). – Bp.: Corvina Kiadó, 1979.
- 50.Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. – Kalligram, Pozsony, 2010., 23.o.
- 51.Szerb Antal: A magyar irodalom története. – Budapest: Révai kiadó, 1935. II. kiadás. II. rész. <https://mek.oszk.hu/14800/14871/14871.pdf>
- 52.Szerb Antal: Világirodalom története. – Bp.: Révai, 1941. III. kötet. 113-250.o. https://mek.oszk.hu/14800/14872/pdf/14872_3.pdf

53. Takács Miklós: Ady, a korai Rilke és az „istenes vers”. - Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.
54. Tolcsvai Nagy Gábor: Lehet, hogy nehéz, de csodálatos – Beszéljünk Pilinszky költészetéről. <https://irodalmiszemle.sk/2011/12/lehet-hogy-nehez-de-csodalatos-beszeljunk-pilinszky-kolteszeterol/>
55. Tomka Ferenc: Istenkeresés a magyar irodalomban. – Szent István Társulat, 2014.
56. Tüskés Tibor, Kosztolányi Dezső apaképe, in Távlatok 1999/1. http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok43.htm
57. Tüskés Tibor: Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükrében. – Szépirodalmi, Budapest, 1986.
58. Tüskés Tibor: Pilinszky János. – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
59. Tverdota György: Pilinszky és Dosztojevszkij = „Merre? Hogyan?”. Tanulmányok Pilinszky Jánosról, szerk. Tasi József, Petőfi Irodalmi Múzeum. – Budapest, 1997.
60. Ungvári Tamás: A modern irodalom válaszfútjain. – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984., 29- 41.o.
61. Varró Annamária: Test és szöveg kapcsolata Pilinszky János lírájában és a kortárs magyar költészetben (Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes). http://real-phd.mtak.hu/756/1/Varro_Annamaria_disszertacio.pdf
62. Vezér Erzsébet. Ady Endre élete és pályája. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1977.
63. Vilém Flusser: Az írás. Van-e jövője az írásnak? (Balassi Kiadó –BAE Tartó shullám – Intermedia), 1997. 34-42.o.

REZÜMÉ
АВТОРСЬКЕ РЕЗЮМЕ (АНОТАЦІЯ)

**Магістерської роботи «Модерністичний релігійний світогляд у дзеркалі
поезії Яноша Пілінськи»**

Янош Пілінськи – один з найяскравіших представників угорського модернізму. Читаючи його твори, ми мимоволі натрапляємо на знаки, які вказують на його релігійність і непохитну віру. Біблійні історії та елементи релігійного світогляду завжди певним чином були закодовані в його поезії. Літературні критики не випадково називають його «католицьким поетом».

Метою моєї роботи є дослідити релігійні вірші цього видатного поета в новому ключі. Наголос буде поставлений на повному аналізі образу Бога у творах поета. Також буде висвітлена тематика віри й зневіри та вплив модернізму на ці проблематики.

Актуальність цієї теми полягає в тому, щоб наголосити важливість віри в нашому сьогоденні, коли суспільство потребує прикладів справжньої релігійності, тобто таких осіб, які можуть на прикладі свого життя, повернути зневірених людей на правильний шлях, тобто на дорогу, яка веде до джерела духовності – до Бога.

SUMMARY

Modernist religious outlook in the light of János Pilinszky's poetry

János Pilinszky is one of the most prominent representatives of Hungarian modernism. Reading his works, we unwittingly come across signs that point to his religiosity and unshakable faith. Biblical stories and elements of religious outlook have always been encoded in his poetry in a certain way. It is not by chance that literary critics call him a "Catholic poet".

The purpose of my work is to explore the religious poems of this outstanding poet in a new way. The emphasis will be on a full analysis of the image of God in the poet's works. The themes of faith and disbelief and the influence of modernism on these issues will also be covered.

The relevance of this topic is to emphasize the importance of faith in our present, when society needs examples of true.